

Universitat de Girona

LA PRESÈNCIA FOCEA AL MEDITERRANI OCCIDENTAL

Treball Final de Grau

Grau en Història – Facultat de Lletres

Anabel Chamorro Díaz

Tutor: Josep Burch i Rius

Setembre 2015

ÍNDEX

1. Introducció	4
2. Objectius i metodologia	6
3. Característiques generals de la colonització grega	7
Causes de la colonització	7
Fundació colònies	8
<i>Oikistes</i>	9
Santuari de Delfos	10
Relacions amb la metròpolis	10
Relacions amb els indígenes	11
Àmbits de la colonització	11
Conseqüències	13
4. Focea	14
5. La presència focea al Mediterrani occidental	18
Tartessos	19
Ibèria	21
<i>Rhode</i>	21
Les colònies “perdudes”	22
Sud de França	23
Etrúria	24
6. La Batalla d'Alàlia	25
Conseqüències de la batalla	28
7. Massàlia	31
Fundació	31
Territori i planificació urbana	32
Economia	36
Moneda	39

Govern	40
Expansió territorial	41
Relació amb els indígenes	42
Cultes religiosos	43
8. <i>Emporion</i>	45
Fundació	45
Territori i planificació urbana	46
<i>Palaiapolis</i>	46
Neàpolis	47
Economia	50
Moneda	52
Relació amb els indígenes	53
9. Identitat focea	55
10. Conclusions	57
11. Bibliografia	60

1. Introducció

Tots els pobles tenen la necessitat d'anar a la recerca de les seves arrels, de trobar un vincle amb el seu passat. Alguns tenim la sort de viure a pocs quilòmetres de les úniques ciutats gregues que es van fundar en tota la Península Ibèrica: *Emporion* i *Rhode*, els únics testimonis del lligam de Catalunya amb el món grec, considerat el bressol de la civilització occidental.

En aquest treball es pretén conèixer qui van ser els grecs que van dur a terme aquestes fundacions i per quines raons ho van fer. Els habitants de la polis de Focea, situada a la Jònia, van dur a terme, entre finals del segle VII aC i principis del VI aC, una sèrie de fundacions al llarg de tot el Mediterrani occidental, arribant a crear una veritable xarxa comercial. Però aquest fet també els va ocasionar un conflicte amb altres civilitzacions mediterrànies, com l'etrusca i la cartaginesa, i es van veure embolicats en una de les primeres batalles navals conegudes de la història, la Batalla d'Alàlia. En el treball tractarem aquests assumptes, i a més, també intentarem trobar un lligam entre totes les ciutats fundades pels foceus: aquells elements que les facin diferents de la resta de ciutats gregues, una tasca, com veurem, complicada.

Pel que fa a l'estructura del treball, començarem explicant les característiques generals de la colonització grega, empresa que va tenir lloc entre els segles VIII i VI aC, i de la que també va participar-hi Focea, tot i que ja a finals del període. Veurem, que tot i que la fundació de cada colònia tenia elements diferents, també n'hi havia de comuns, i per tant, també presents en la colonització focea.

Seguidament parlarem de la polis de Focea i de les raons que la van empènyer a fundar assentaments a l'extrem occidental del Mediterrani. Aquest, no serà un capítol gaire extens, ja que encara avui dia, disposem de poca informació sobre la ciutat: les fonts antigues en parlen poc i l'arqueologia només n'ha excavat una petita part.

El següent capítol farà un recorregut per tots aquells territoris on s'han trobat indicis de presència focea: des d'Andalusia fins a Etrúria, resseguint la costa. Veurem que en aquests territoris, els foceus van establir dos tipus d'assentament diferents: les polis i els *emporion*. També parlarem d'aquelles fundacions que tradicionalment s'han adjudicat als foceus, però que l'arqueologia

encara no ha trobat.

A continuació relatarem la Batalla d'Alàlia, que es va produir entre cartaginesos i etruscos contra els foceus de la ciutat d'Alàlia, a l'actual Còrsega, com a conseqüència de les activitats de pirateria que duien a terme els grecs contra els dos primers pobles. Una de les conseqüències d'aquesta batalla va ser la fundació, per part dels exiliats d'Alàlia, d'una nova ciutat: Elea.

Els dos pròxims capítols tenen la finalitat de mostrar les evolucions de dues de les ciutats més importants d'origen foceu: *Massalia* (Marsella), al sud de França, i *Emporion* (Empúries). S'ha volgut que els apartats fossin els mateixos entre totes dues polis, però per falta d'informació, això no ha pogut ser. Sobretot respecte al govern i a l'expansió territorial a *Emporion*. Pel primer no tenim fonts escrites que parlin de les autoritats de la ciutat i de com es governava aquesta, i l'arqueologia no ha aportat dades suficients sobre l'assumpte. I pel que fa al segon, *Emporion*, a diferència de Massàlia, no va expandir-se ni crear cap altra ciutat. Respecte als cultes religiosos, no s'ha cregut necessari fer un apartat per a *Emporion*, perquè aquests ja són tractats dins de la planificació urbana, quan es parla dels temples.

Finalment, en l'últim capítol es reflexionarà sobre allò foceu, és a dir, sobre aquells elements que tenen en comú, tant Focea, com *Massalia* i *Emporion*, per dir que aquelles ciutats van ser focees.

2. Objectius i metodologia

L'objectiu principal d'aquest treball és tractar les traces de presència focea en el Mediterrani occidental. Per fer-ho abans hem de saber qui eren els foces, per quines raons van arribar a aquesta part del Mediterrani i conèixer tots els territoris on hi van deixar la seva empremta, ja sigui o bé amb la fundació de ciutats, o bé amb la creació d'*emporion*, o bé inserint-se en xarxes comercials ja existents anteriorment.

Altres objectius més secundaris són: conèixer a fons dues de les ciutats d'origen foceu més importants d'aquesta part del Mediterrani: *Massalia* i *Emporion*; i trobar una identitat focea comú a partir de la informació que donem sobre aquestes dues polis.

Pel que fa a la metodologia emprada, bàsicament s'han utilitzat fonts bibliogràfiques, a excepció d'aquells apartats on s'ha cregut necessari també la utilització de fonts antigues, com Heròdot o Estrabó. Pel que fa a les fonts bibliogràfiques, en la seva majoria pertanyen a historiadors espanyols i catalans. Excepte en el capítol dedicat a Massàlia, on s'han hagut de consultar llibres i articles d'historiadors francesos en llengua francesa, a causa de la poca informació que tenim sobre aquesta ciutat en català o castellà. En alguns casos, també s'han consultat fonts en italià o anglès. S'han intentat utilitzar els llibres i els articles més actuals possibles, però en molts casos això no ha pogut ser factible, sobretot en les fonts usades en el capítol dedicat a la colonització grega, que hem pogut comprovar que és un tema que sembla que ja no interessa als historiadors actuals.

3. Característiques generals de la colonització grega

Els grecs utilitzaven la paraula *apoikia*, que volia dir anar a habitar un lloc diferent de l'originari, anar a buscar una nova casa, l'*oikos*. Les ciutats que es creaven com a conseqüència d'aquest procés eren totalment independents de la metròpolis (la ciutat de la qual marxaven els colons), amb les seves pròpies institucions de govern i les seves pròpies lleis. Avui en dia es continua utilitzant la paraula colonització, en part perquè no tenim en el nostre vocabulari una que signifiqui el mateix que *apoikia*. La paraula *colonització* prové del verb llatí *colere* i es va començar a utilitzar per primera vegada durant el Renaixement, però tenia un nou significat: cultivar, dotant a la paraula colonització d'una nova idea que no hi és a la paraula grega: la de l'explotació agrícola. A més, a causa de les experiències colonials d'època moderna i contemporània, tendim a donar-li a la paraula un significat econòmic i militar que tampoc es troba en el concepte d'*apoikia* (Gras, 1999, p.191). Un cop explicat això, aquest treball utilitzarà els termes d'*apoikia* i colonització indistintament, entenent aquest últim, a falta d'un concepte millor, amb el mateix significat que la paraula grega.

Així doncs, la colonització grega va ser un procés que va tenir lloc entre els segles VIII i VI aC, en el qual els grecs es van establir per tot el Mediterrani i el Mar Negre, formant aproximadament unes 250 polis noves (Casson, 1969, p. 78). En els següents apartats s'explicaran totes les seves característiques generals, tenint en consideració que no hi havia un model únic de colònia, sinó que cada cas era excepcional i diferent.

Causes de la colonització

L'inici de les fundacions gregues va lligat amb el sorgiment d'un nou model polític, la polis. A principis d'època arcaica, una minoria, els aristòcrates (*aristoi*) va anar acaparant el poder i van apoderar-se de moltes terres. A causa d'això, va augmentar el descontentament entre els ciutadans perquè cada cop havien de pagar més rendes i perquè anaven veient que s'estaven convertint en mers servidors dels aristòcrates, i a més, segons sembla, en aquells moments la població també havia crescut exponencialment; i per evitar que augmentessin els conflictes socials, els governants de les polis van decidir que una part dels ciutadans marxés cap a nous indrets (Domínguez Monedero, 1991a, p. 98-99). Però, aquestes raons no eren les úniques per les quals els colons

anaven a la recerca de noves terres. De fet, podien ser molt diverses: “situación de hambre provocada por alguna sequía (Regio, Cirene); conflictos políticos internos (*staseis*) como en Tarento; finalidad comercial como en Masalia (por la pequeñez y pobreza del territorio foceo) y seguramente en Zancle; evasión de un sistema despótico, generalmente asiático (Siris, Lípara, Elea); obedeciendo a un oráculo, como en Alalia; motivos de índole estratégica, como en Metaponto y en Posidonia, etc.” (Domínguez Monedero, 1991a, p. 103)

Alguns historiadors com Santos Yanguas i Picazo (1980) divideixen les colònies gregues en dos grups diferents, les agràries o de poblament i les comercials, i com a conseqüència els atorguen característiques, causes i cronologies diferents. Per ells, les colònies agràries o de poblament serien les típiques d'una primera fase (mitjans segle VIII – mitjans segle VII aC) i es diferencien de les altres perquè van ser fundades per desplaçar una població que no tenia cabuda a Grècia per falta de terres; i les colònies comercials serien aquelles pròpies d'una segona fase (mitjans segle VII – principis segle V aC), els motius de les quals seria la recerca de matèries primeres que escassejaven a Grècia per a vendre-les. Per contra, altres historiadors, com Lepore, no estan d'acord amb aquesta separació tan radical: “es por ello que cualquier consideración en torno a las “causas” no puede destacar, planteados en términos de alternativa, motivos “agrícolas” y motivos “comerciales” en las fundaciones de las *apoikiai*. La relación entre ciudad y campo y la integración entre estos elementos es fundamental para ellas. El “comercio” no es más que uno de los instrumentos para esta integración...” (Lepore, 1982, p. 260). Un altre historiador que també manifesta el seu desgrat és Domínguez Monedero (1991a), perquè diu que és difícil suposar que cada colònia tingui una especialització de forma tan radical; aquelles colònies que en un principi van ser fundades per raons agrícoles, el factor comercial també hi serà present des del principi (tot i que s'anirà accentuant a mesura que avanci l'època arcaica) i el mateix passa amb les que un principi es van fundar per raons comercials, com Massàlia, en la qual, l'aspecte agrícola també va ser molt important (aviat els colons es van repartir les terres). Tot i així, no descarta que es creessin assentaments exclusivament dedicats al comerç, els *emporía*.

Fundació colònies

Des de bon principi, la metròpolis era la que facilitava als nous colons els elements necessaris per marxar; a més, en la majoria dels casos, també decidia qui seria l'*oikistes*, les persones que anirien al

nou assentament, els mitjans de navegació i també la sanció políticoreligiosa. Sufragava totes les despeses de l'expedició, ja que als aristòcrates els convenia que una part de la població emigrés perquè d'aquesta manera el problema marxava amb ells (Domínguez Monedero, 1991a, p. 104). En conseqüència, la fundació d'una nova ciutat era una empresa totalment organitzada, no un fet deixat a l'atzar. "La colonización griega de época arcaica no fue una acción de piratas o de aventureros, sino una empresa organizada por cada una de las metrópolis, incluso en el caso de que el establecimiento definitivo de la colonia haya estado precedido, en muchas ocasiones, de un establecimiento provisional". (Santos Yanguas i Picazo, 1980, p. 52)

Oikistes

L'*Oikistes* era l'encarregat de dirigir l'expedició i qui es convertia en el fundador de la nova polis. "Dirigía la expedición, se preocupaba de conducir-la a su emplazamiento definitivo y, una vez llegados al mismo, era el encargado de delimitar los diferentes "espacios" que iban a configurar la nueva polis, de repartir las tierras y garantizar una asignación equitativa a cada uno de los miembros de la expedición y, eventualmente, de dictar las primeras normas de carácter legislativo por las que iba a gobernarse la comunidad o, como poco, declarar la adopción de las existentes en alguna otra ciudad, habitualmente en la metrópolis. También tenía que ocuparse de recibir, de manos de las autoridades de la metrópolis, el fuego sagrado que ardía en el pritaneo y, por fin, la sanción religiosa que la práctica hizo que recayese en el santuario de Apolo en Delfos." (Domínguez Monedero, 1991a, p. 106)

En la majoria de casos, l'*oikistes* era triat per la metròpolis, però també hi havia casos en què els mateixos colons el van triar, com a Tarent; o altres, en què era el propi oikistes qui havia tingut la iniciativa de fundar una nova ciutat, com en el cas de Cirene. Però no sempre la funció de l'*oikistes* requeia en un sol individu, hi havia casos en què n'hi havia dos, per exemple, en el cas que una *apoikia* decidia fundar una altra, aleshores s'enviaven dos *oikistai*, el de la colònia i el de la metròpolis, fet que va tenir lloc a Selinunte, colònia de Mègara Hiblea, polis que havia estat creada al seu torn, per colons provinents de Mègara. O també quan una expedició era duta a terme de forma conjunta per més d'una ciutat, com en el cas de Gela. Però, tots aquests *oikistai* tenien una cosa en comú: tots eren *aristoi*, és a dir, que pertanyien al grup aristocràtic. A més, com a fundadors de la ciutat, es convertien en l'heroi d'aquesta i se'ls rendia culte, fet que coneixem gràcies a les

fonts escrites, a l'epigrafia i a l'arqueologia (Domínguez Monedero, 1991a, p. 106-107).

Santuari de Delfos

Abans d'una expedició era imprescindible consultar l'Oracle de Delfos sobre les rutes, els assentaments més favorables i els que havien de dirigir l'expedició (Hidalgo de la Vega, 1998, p. 105), i d'aquesta manera, l'empresa també adquiria un caràcter religiós. Però, sembla ser, que aquesta visita al santuari, en els primers anys de la colonització no era un fet obligatori, sinó que aquest caràcter ineludible i de prestigi, el va anar adquirint amb els anys i ja al segle VII aC tothom el consultava abans de marxar. D'aquesta manera, el santuari de Delfos es va convertir en una veritable font d'informació: “el santuario délfico se convirtió en un centro de información, que dosificaba en función de los intereses que tuviera por controlar las acciones coloniales como intermediario de las clases dominantes de las ciudades” (Hidalgo de la Vega, 1998, p. 105). A més, quan l'expedició havia tingut èxit, es tornava a anar al santuari per agrair-li que l'empresa hagués anat bé.

Relacions amb la metròpolis

“Al llegar a esas nuevas patrias, los colonizadores eran políticamente independientes de su ciudad madre y formaban nuevas ciudades-estado por propio derecho; pero se mantenían todavía vínculos de sangre, religión y, podemos estar seguros, de comercio” (Boardman, 1975, p. 172).

Les *apoikiai* creaven polis autònomes i independents amb el seu propi govern, el qual algunes van copiar de la seva metròpolis, però d'altres el van crear de nou. A més, la metròpolis reconeixia l'autonomia de la nova ciutat, però això no va impedir que hi poguessin haver problemes entre elles, i per aquesta raó es van firmar pactes de divers tarannà: “amistad (*philia*), alianza militar (*symmachia*), posibilidad de realizar matrimonios legítimos entre ciudadanos de ambos estados (*epigamia*), tratados de “doble nacionalidad” (*sympoliteia*), acuerdos bélicos, etc.” (Domínguez Monedero, 1991a, p. 119). També van establir relacions comercials, normalment les colònies venien matèries primeres a la metròpolis, i aquesta, productes manufacturats, generalment ceràmica. A més, també estaven unides per la religió, ja que en la majoria dels casos, professaven els mateixos cultes a les mateixes divinitats. Per exemple, Tarent compartia els cultes als mateixos déus i herois que la seva metròpolis Esparta: Posidó, Apol·lo Carneios, Apol·lo Jacint, Hèracles i Aquil·les

(Santos Yanguas i Picazo, 1980, p. 82). Això els donava la sensació de pertànyer a un mateix grup que provenia d'un mateix llinatge. També estaven unides culturalment, ja que parlaven i escrivien el mateix dialecte (Hidalgo de la Vega, 1998, p. 105-106).

Relacions amb els indígenes

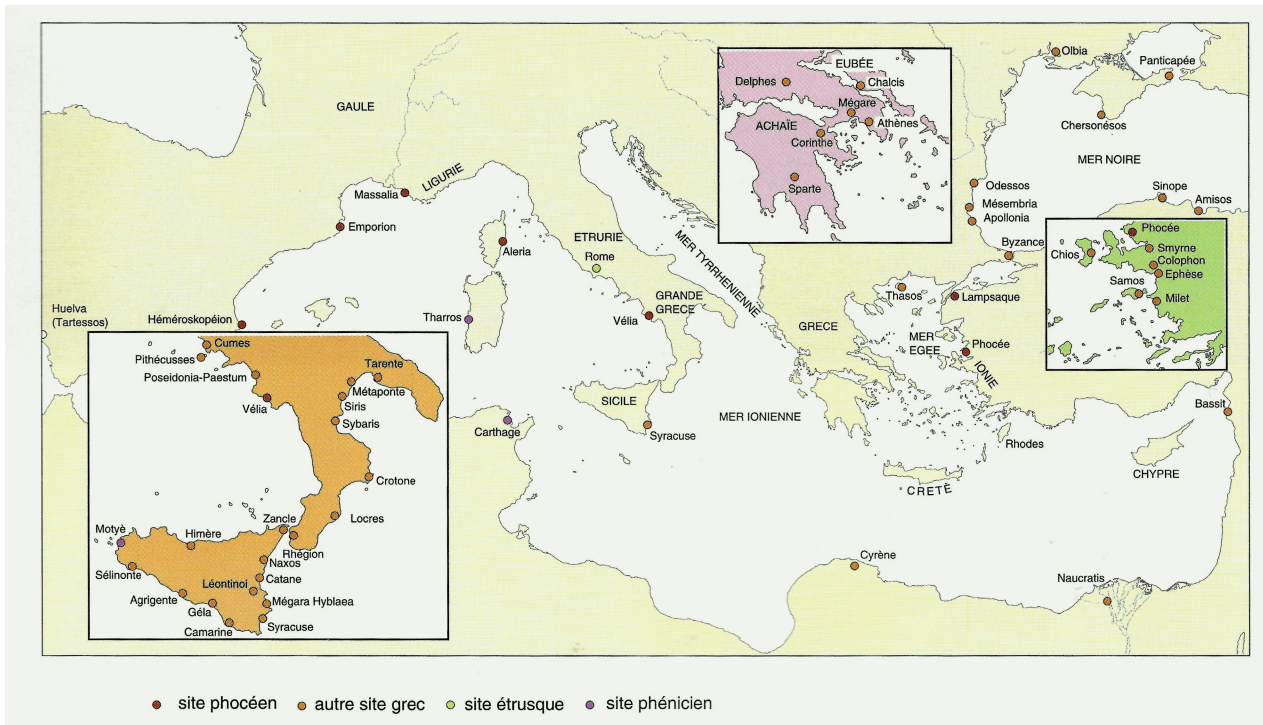
On els grecs van establir noves ciutats ja hi havia una població autòctona. Per això les relacions que van establir-hi són diferents depenent de cada cas, podien ser violentes, d'aliança o de submissió. En molts casos hi va haver una relació de convivència, com a Naxos, però en altres hi va haver enfrontaments armats, com a Tasos, sobretot quan els colons volien avançar més cap a l'interior del territori per buscar noves terres de cultiu, fet més habitual a Sicília (Hidalgo de la Vega, 1998, p. 106). Però sigui quina sigui la classe de relació que van establir, el que és important destacar és que els indígenes van formar part d'aquesta nova ciutat, ja sigui proporcionant dones per ajudar al creixement demogràfic, o bé subministrant mà d'obra o bé establint una relació comercial. "Toda fundación colonial griega implica, necesariamente, un elemento indígena, en parte integrado en ella, en parte conservando su independencia política, que complementa, en todos los aspectos, a la nueva ciudad griega que, en caso contrario, habría perdido una de sus principales razones de ser" (Domínguez Monedero, 1991a, p. 115-116).

Aquesta relació que s'establirà amb els indígenes implicarà una aculturació per les dues bandes, tot i que serà més visible en el món indígena. En molts llocs començarà un procés d'helenització que culminarà quan en aquell espai s'estableixi del tot una cultura grega (Domínguez Monedero, 1991a, p.116), és a dir, que es parli grec, que li donin als seus déus una forma grega, que adaptin trets culturals grecs, com per exemple, els ritus funeraris, etc. (Santos Yanguas i Picazo, 1980, p.93); però això, no passarà en tots els llocs.

Àmbits de la colonització

- Sud d'Itàlia i Sicília: era on es trobaven les colònies més destacades, pel que fa a la riquesa, desenvolupament econòmic, etc., i també les més antigues. La primera ciutat fundada va ser Pitècusa, situada en una illa al sud de la península Itàlica, al 750 aC per colons procedents d'Eubea. Aquestes polis es van establir als llocs on millor es podia conrear i sempre a la vora del mar (Domínguez Monedero, 1991a, p. 120-124).

- Tràcia, Propòntida i Pont Euxí: la Propòntida era com els antics anomenaven al Mar de Màrmara i el Pont Euxí, al Mar Negre. Les primeres fundacions van tenir lloc ja al segle VIII aC, però no va ser fins al segle següent que comença a proliferar la presència grega a la zona. En la seva majoria, les *apoikiai* van ser fundades per milesis, però també hi van participar colons provinents de Mègara. En un principi, els seus colons es van establir en aquesta zona a la recerca de terres fèrtils per poder conrear, però aviat, aquelles ciutats que es trobaven en punts estratègics, en els estrets, com Bizanci, van aprofitar la seva situació i van començar a cobrar a tots aquells que hi passaven. Encara no es coneixen gaire bé aquestes colònies, però se sap que estaven totes orientades cap al mar i que van tenir certa importància econòmica, ja que des d'allà s'exportaven metalls, cereals, fusta, esclaus, etc. (Hidalgo de la Vega, 1998, p. 108-109).
- Nord d'Àfrica: destaquen dues ciutats, Cirene i Naucràtis. Cirene va ser fundada al 632 aC per colons provinents de Tera i el seu *oikistes*, Bato, es va convertir en rei i així va establir una monarquia. La seva economia es basava en els cultius de cereals i en el control de les rutes provinents de l'Alt Nil. Naucràtis es va fundar en època del faraó Amasis (570 – 526 aC) quan aquest va concedir als grecs un lloc on poguessin comerciar. Hi havia representades 12 ciutats gregues de l'Àsia Menor i de les illes de l'Egeu. Segons sembla, aquest *emporion* va tenir el seu moment de màxim esplendor al segle VI aC, ja que la majoria d'objectes trobats per l'arqueologia a Naucràtis pertanyen a aquest segle (Hidalgo de la Vega, 1998, p. 109-110).
- Extrem occidental: són les ciutats fundades a Ibèria i al sud de la Gàl·lia. Aquestes fundacions presenten una sèrie de característiques diferents de les ciutats que trobem als altres territoris esmentats anteriorment. Per començar, són obra exclusivament d'una ciutat, Focea i el tipus d'assentament que hi predomina és l'*emporion*, moltes vegades profundament vinculat al món indígena, del que dependrà freqüentment pel seu aprovisionament de matèries primeres. A més, aquestes polis escassament tindran poder polític sobre l'entorn indígena i també, van ser dels últims assentaments creats pels grecs en el Mediterrani (Domínguez Monedero, 1991a, p. 131). Com que el treball tracta sobre aquestes colònies, ja seran explicades amb més detall en els pròxims capítols.

Àmbits de la colonització grega (Hermay, Hesnard i Tréziny, 1999, 24).

Conseqüències

La colonització grega va lligada amb el sorgiment del sistema polític de la polis. No només es van fundar noves ciutats per tot el Mediterrani a causa de les polis, sinó que a més, aquest nou sistema, es va reforçar gràcies a l'*apoikia*. És a dir, que gràcies a l'establiment de moltes polis en diferents regions, es va estimular el comerç i com a conseqüència les polis gregues es van enriquir, però no ho va fer-ho tothom, sinó només un grup concret, els aristòcrates. A causa d'això, van sorgir noves figures polítiques, com els tirans i els legisladors (Hidalgo de la Vega, 1998, p. 110-111). Tanmateix, la colonització no va ser la causa directa d'aquest fet, però sí que va ajudar a "determinar una transformació quantitativa important del marco en que los conflictos, ya latentes con anterioridad, se desarrollaron amplificando los mismos" (Domínguez Monedero, 1991a, p. 134).

A més, les relacions que els grecs van establir amb els indígenes van portar en molts llocs a un procés d'hel·lenització, que es duia a terme a través d'objectes materials com immaterials. És important destacar la influència que els grecs van tenir en els etruscos i en els itàlics, i sobretot en la futura cultura romana (Domínguez Monedero, 1991a, p. 132-133).

4. Focea

“Els focuus foren els primers grecs que emprengueren navegacions a indrets molt llunyans. Van ésser ells els qui descobriren la regió de l'Adriàtic, la del Tirrè, el riu Betis, Ibèria i Tartessos. No navegaven amb naus de càrrega, sinó de guerra. Quan arribaren a Tartessos, es van fer amics del rei dels tartessis, Argantoni, que fou el senyor de Tartessos durant vuitanta anys; en va viure cent vint. Aquest home aprecià tant els de Focea que primer els invitava que deixessin la Jònia i que s'establissin on volguessin, en el país d'ell mateix. No aconseguí persuadir-los i, quan s'assabentà, per un mede, que els medes anaven augmentant la seva força, el seu poder, regalà els focuus diners perquè es fessin una muralla. I el seu donatiu fou esplèndid de debò, ja que el perímetre de la muralla de Focea era de no pas pocs estadis, i l'havien aixecada amb pedres enormes, que encaixaven perfectament.” (Heròdot, I, 163)

Focea (*Phokaia* pels grecs i *Phocaea* pels romans) era una ciutat grega situada a la regió de la Jònia, a l'Àsia Menor, concretament al nord del Golf d'Esmirna. A finals del segle VII aC aquesta regió va ser atacada i conquerida pels lidis, i tot i que les fonts no parlen d'enfrontaments directes entre els lidis i els focuus, la pressió que exercien els primers sobre tota la Jònia degué influir en el comerç d'aquests últims, el qual es basava majoritàriament en metalls preciosos i alum. Aquesta activitat era molt important per a l'economia dels focuus (fins i tot la pirateria), ja que la seva polis ocupava un espai petit i la seva terra era pobra (Domínguez Monedero, 1996, p.31-32).

Mapa amb la situació de Focea (Morel, J.P. 2006. 1724).

Així doncs, és possible que els lidis pressionessin als jonis per aconseguir més plata per tal de fer front als perses i això obligués als focuus a fer-se a ultramar a la recerca de nous llocs on aconseguir aquest metall (Cabrera, 2000, p. 77). En aquells moments, Focea era una de les dotze ciutats gregues establertes a Naucratis, a Egipte, i és probable que en aquell indret escoltessin als

samis parlar d'un lloc on hi havia plata: Tartessos, situat a la part occidental de l'actual Andalusia. I és que segons Heròdot, va ser un ciutadà de Samos, Coleos, el primer a arribar-hi i comerciar amb els tartessis. Però, els samis havien anat abandonat aquest comerç per altres àrees de l'Egeu més directament vinculades als seus interessos polítics i socials (Domínguez Monedero, 1996, p. 33).

“Una nau sàmia que navegava cap a Egipte, amb Coleos com a capità, es desvià de la seva ruta i arribà a la mateixa Plàtea. (...) Els samis van salpar de l'illa, ansiosos per arribar a Egipte, però el vent de llevant els va desviar de la seva ruta. I, com que l'aire no afluixava, van travessar les Columnes d'Hèracles i, sota l'empara divina, van arribar a Tartessos. En aquell temps, aquest empori comercial estava sense explotar, de manera que, en tornar a la seva pàtria, els samis van obtenir del seu carregament uns guanys que cap grec que nosaltres coneguem no hagi obtingut mai.” (Heròdot, IV, 152).

Els investigadors no es posen d'acord en les dates exactes en les quals es va realitzar el viatge de Coleos de Samos, però com que Heròdot ens diu que es va realitzar poc abans que els tereus fundessin Cirene al 631 aC, situen el seu periple al voltant del 640 aC, data que coincideix també amb la datació d'uns objectes trobats a Samos, que s'atribueixen a la península Ibèrica (Tiverios, 2000, p. 56). El que volem ressaltar amb això, és que a finals del segle VII aC, els grecs ja havien sentit a parlar de Tartessos i ja circulaven notícies i llegendes sobre aquest indret, i el que devien escoltar els foceus dels samis, no seria tant les riqueses i la magnificència del lloc, sinó més aviat la seva situació exacta. “Tartessos será para el imaginario griego el reino ubérrimo y esplendoroso, encarnación del ideal utópico del feliz extremo del mundo, exuberante de riquezas, gobernado por monarcas al modo oriental, sabios y longevos, como el mismo rey Argantonio, un monarca filoheleno que, al modo de los hombres civilizados, ofrece su hospitalidad y su amistad a los viajeros llegados de remotas tierras, les ofrece tierras y les regala plata”. (Cabrera, 2000, p. 74) I justament, és aquesta la visió que ens dona Heròdot quan parla del rei Argantoni, un rei bo, que va viure 120 anys i que va apreciar tant els foceus, que els hi va regalar plata.

Així doncs, a finals del segle VII aC, els foceus van arribar a Tartessos i com explica Heròdot, no ho van fer amb vaixells comercials, sinó amb naus de guerra, les anomenades penteconteres, que com el seu nom indica tenien capacitat per a 50 remers. Aquests vaixells eren ràpids perquè eren fàcils

de maniobrar i es podien treure a terra amb facilitat. Per contra, no tenien gaire capacitat de càrrega i per això només permetien dur allò imprescindible per comerciar, fet que els obligava a no allunyar-se gaire de la costa (Domínguez Monedero, 1996, p. 33). Segurament, els focs exportaven vi, oli, perfums, vasos de luxe i ceràmica exòtica (Cabrera, 2000, p. 80), i importaven metalls, entre ells la plata. Ara és quan els focs començaran a buscar nous llocs per comerciar i s'establiran en diversos indrets del Mediterrani occidental, seguint la costa des del nord de la península Ibèrica fins a l'Adriàtic, on fundaran una sèrie de ciutats noves, com per exemple *Massalia* i *Emporion*.

Gràcies a aquest comerç amb Tartessos, els focs es van enriquir, van deixar la pirateria i es van convertir en comerciants importants (Domínguez Monedero, 1996, p.34). La primera meitat del segle VI aC serà l'època d'esplendor de la ciutat de Focea, fet que coneixem gràcies a l'arqueologia. Aquesta, durant els anys 90 del segle passat, va posar al descobert les muralles de les quals parla Heròdot en el seu relat. Van ser construïdes entre el 590 i 580 aC i feien més de 5 km de llargària, demostrant que la ciutat havia crescut i que s'havia convertit en una de les més grans i importants del món grec. També es van trobar les restes d'un temple dedicat a la deessa Atena, aixecat cap a mitjans del segle VI aC, era fet de tova calcària i era d'ordre jònic (Özyiğit, 2003).

Però aquesta època de bonança es va acabar entre el 547 i el 546 aC, quan es va produir l'enfrontament entre lidis i perses, conflicte que va acabar amb la victòria dels perses, que immediatament després del seu triomf, van sotmetre i conquerir la Jònia. Els perses, sota les ordres d'Hàrpag, van atacar Focea, fet que coneixem no només pel relat d'Heròdot, sinó també gràcies a l'arqueologia, ja que una de les portes de la muralla presentava indicis d'haver estat cremada i encara conservava boles de pedra que havien estat llançades per catapultes (Özyiğit, 2003, p. 116). Per aquesta raó, segons l'historiador grec, tots els habitants de Focea van marxar i van abandonar la ciutat. Primer van intentar establir-se en una illa prop de Quios, però els seus ciutadans no els ho van permetre. Aleshores van decidir marxar cap Alàlia, situada a Còrsega, però alguns focs que sentien enyorança de la seva ciutat van tornar a Focea i la resta va marxar. El més probable és que no tots anessin a Alàlia, sinó que també s'establissin en altres ciutats d'origen foceu que hi havia escampades pel Mediterrani, com *Massalia*. I també, alguns focs van tornar a practicar la pirateria, com feien abans que la ciutat s'enriquís (Domínguez Monedero, 1996, p. 52-53).

La presència persa a la Jònia va propiciar la imposició de tiranies, i a Focea es va establir un tirà anomenat Laodamant. Posteriorment, al 494 aC es va produir la batalla naval de Lade entre grecs i perses, que va acabar amb la derrota dels grecs i amb la fi de les revoltes jònies. És més, el comandant que dirigia la flota grega era un ciutadà de Focea, Dionís, que un cop acabat el conflicte va marxar a Occident, on durant un temps es va dedicar a la pirateria, amb base possiblement a les illes Lípari (Domínguez Monedero, 1991a, p. 251).

Però, la història de la ciutat no va acabar aquí, mai es va abandonar Focea. De fet, avui dia, la ciutat encara existeix amb el nom de Foça.

5. La presència focea al Mediterrani Occidental

Heròdot, en la seva Història ens diu que els foces van ser els qui van descobrir “la regió de l'Adriàtic, la del Tirrè, Ibèria i Tartessos” (I, 163). L'arqueologia ha confirmat la presència de productes grecs en els territoris que van des de Tartessos, al sud de la península Ibèrica, fins al sud d'Itàlia; resseguint tota la costa de l'actual Espanya, el sud de França, l'illa de Còrsega i tot el litoral italià que es troba en contacte amb el Mar Tirrè. En canvi, pel que fa a l'Adriàtic, l'arqueologia encara no ha trobat restes d'aquesta ocupació focea de la qual ens parla Heròdot, falta d'indicis que Gras (1999, p.94) descriu com a “temporals”.

Però abans d'explicar tots aquests territoris individualment, m'agradaria recalcar que en aquests espais hi podem trobar dos tipus diferents d'assentaments foces. Per una banda, tindríem la polis grega, amb les seves pròpies lleis i institucions de govern, sorgida d'un procés d'*apoikia*, on la majoria de la seva població és formada per exiliats grecs que s'han vist obligats a marxar de la seva ciutat per alguna raó concreta i on a més, el govern d'aquesta polis, que és grec, no només controla el nucli urbà, sinó també tot el territori al voltant d'aquesta colònia, la *chora*. Un exemple d'aquest tipus d'assentament seria *Massalia*. En canvi, per l'altra banda, hi hauria l'*emporion*, que era un lloc dedicat fonamentalment a l'activitat comercial, on no es practicava el lliure comerç sinó que estaven sotmesos a l'administració de les autoritats locals, que donaven permís als estrangers per construir santuaris i llocs de residència (Domínguez Monedero, 2009, p. 140-141). A més, els *emporion* també eren llocs de culte, ja que moltes activitats d'intercanvis solien tenir lloc al voltant d'un santuari, perquè d'aquesta manera els comerciants rebessin el beneplàcit del déu o de la deessa, el culte del qual estigués dedicat el temple. Un exemple d'*emporion* és Gravisca, a Etrúria (Domínguez Monedero, 1996, p. 35).

El mecanisme preferit pels foces, i que denotava la seva gran faceta comercial, va ser l'*emporion*. És el tipus d'assentament que trobem tant a Tartessos com a Etrúria, i també a Naucràtis. A més, la ciutat d'*Emporion*, en el seu origen també va ser una factoria comercial, i no va esdevenir una polis grega fins a mitjans del segle V aC, quan es va construir la seva primera muralla i es van encunyar les primeres monedes, dos elements que podrien indicar un procés cap a una identitat política (Domínguez Monedero, 2000, p. 35). En canvi, pel que fa a *Massalia*, es tendeix a dir que ja des dels

seus inicis va ser una polis, ja que presenta totes les fases d'una clàssica *apoikia*, i que les informacions que ens transmeten Aristòtil, Estrabó i Trogue Pompeu serveixen per corroborar aquest fet (Bats, 1996, p. 577). Però, Domínguez Monedero (2000, p. 28) no descarta la possibilitat que en els seus orígens Massàlia hagués estat un *emporion*. L'assentament foceu, en els seus inicis, no tenia la suficient població ni la suficient capacitat de control del territori per ser considerada del tot una polis, segurament havia optat més per un tipus de contacte amb la població local que beneficiés a l'aristocràcia focea, encarregada de controlar la gestió de l'activitat comercial. Tot i així, és important recalcar que en el cas en què els *emporia* van esdevenir polis, el comerç va continuar sent el motor econòmic principal d'aquestes ciutats, i és que tots els assentament foceus destaquen per la seva forta activitat comercial.

Tartessos

Tartessos era un territori que es trobava a la Baixa Andalusia, entre la desembocadura del riu Guadalete i la ria de Huelva (Domínguez Monedero, 1996, p. 39), l'economia del qual es basava en l'explotació minera de metalls, sobretot de la plata (Cabrera, 2000, p. 70). Els primers comerciants que hi van arribar van ser els fenicis, que s'hi van establir al segle VIII aC i hi van fundar una ciutat a la vora: Gadir (l'actual Cadis). Amb els anys la seva presència va anar augmentant i van anar fundant més assentaments, com Toscanos o el Castillo de Doña Blanca. D'aquesta època, també hi trobem, tant a la zona tartèssica com en les ciutats fenícies de la península, una sèrie d'objectes grecs, que la majoria d'historiadors afirmen que no provenen d'un comerç directe amb els grecs, sinó que van ser portats pels fenicis. Es considera que "el documento griego más antiguo, un fragmento de píxida ática del Geométrico Medio II (770-760 aC), se halló en Huelva, un importante centro portuario tartésico que controlaba una de las rutas de comercialización de la plata" (Cabrera, 2000, p. 71).

Huelva és considerada la ciutat més important de Tartessos; era en aquest indret on els fenicis anaven a buscar la plata, i gràcies a aquest comerç, cap al segle VII aC la ciutat es va convertir en un centre pròsper, on només un grup social va treure profit d'aquests intercanvis i es va enriquir: els aristòcrates (Cabrera, 2000, p. 74-76). Serà en aquests moments quan hi arribaren els grecs.

Com hem dit en el capítol anterior, i segons ens explica Heròdot, els primers grecs en arribar a la península Ibèrica van ser comerciants de Samos, però els que de veritat van treure profit del comerç amb Tartessos, i pràcticament el van monopolitzar, van ser els focuus. Aquests van arribar cap a finals del segle VII aC i ràpidament es van interessar pel comerç de la plata. Aquesta aflluència de navegants focuus queda palesa per la gran quantitat de ceràmica grega d'aquest període que es troba a Huelva. I observant la ceràmica de la ciutat tartèssica, podem veure com van ser les relacions comercials amb els focuus. En un primer moment, la ceràmica grega importada era de gran qualitat, fet que demostra l'interès dels focuus per guanyar-se les elits locals. Cap a la primera meitat del segle VI aC, augmentà la terrisseria procedent de l'Àsia Menor, però també començà a aparèixer ceràmica àtica i lacònica. En algun moment d'aquest mateix segle, la ceràmica començà a decaure i van deixar d'arribar productes de luxe; a final de segle, el número i qualitat dels productes va disminuir, fins que finalment, la ceràmica grega desaparegué. Processos similars van tenir lloc en altres indrets del territori, com per exemple, a Màlaga, Toscanos o el Castillo de Doña Blanca; i és que els grecs no només comerciaven a la península amb els habitants de Tartessos, sinó que també ho feien amb els fenicis establerts al territori (Domínguez Monedero, 1996, p. 42-43).

Pel que fa als productes que comerciaven els focuus, pràcticament no en van introduir cap de nou. Com que els tartèssics i fenicis ja feien uns quants anys que comerciaven entre ells, els grecs es van adaptar als esquemes econòmics i comercials ja existents, buscant aquells trets semblants i no els diferencials, és a dir, que els focuus venien productes similars als fenicis, com vi, oli, perfums, vasos de luxe i ceràmica exòtica, utilitzant mecanismes d'intercanvi semblants (Cabrera, 2000, p. 80).

En el sud de la península Ibèrica, els focuus no van fundar ciutats ni *emporía*, sinó que van dur a terme les seves activitats comercials en factories ja existents anteriorment, tan tartèssiques com fenícies, i no van arribar a transformar l'estructura socio-econòmica local. Per exemple, l'arqueologia a Huelva ha posat al descobert els magatzems portuaris i en aquests s'ha pogut observar, que els focuus no tenien una zona exclusivament per a ells, ja que els objectes grecs s'han trobat barrejats amb els fenicis i tartèssics (Cabrera, 2000, p. 78-79).

Ibèria

Els foceus no només estaven interessats en el comerç amb Tartessos, sinó que poc després de començar les relacions comercials amb aquest indret, aviat també van començar a freqüentar el territori d'Etrúria, al nord de la península Itàlica (Domínguez Monedero, 1996, p.34). Com que utilitzaven unes naus, les penteconeteres, que els obligava a no allunyar-se gaire de la costa, és possible que entre els diferents trajectes que realitzaven entre Tartessos i Etrúria, comencessin a conèixer amb més profunditat la costa i els diversos territoris que separaven tots dos indrets. Per exemple, s'ha trobat ceràmica grega a les desembocadures dels rius Segura, Ebre i Llobregat. Però, en aquest territori d'Ibèria, que anava des del sud-est d'Andalusia fins al nord de Catalunya, només tenim la coneixença de dues ciutats fundades pels grecs, ambdues situades al nord-est; una d'elles, i la més important de la Península, va ser *Emporion*, de la que parlarem en capítols posteriors. L'altre va ser *Rhode*, ciutat que presenta una sèrie d'incògnites.

Rhode (Roses)

No hi ha cap dubte sobre l'existència de la ciutat grega de Rhode, en canvi, sí que n'hi ha en referència a la seva fundació: quan va tenir lloc i quins van ser els responsables que la van dur a terme. Hom afirma que van ser els rodies els que la van fundar, per tres raons: perquè les fonts escrites antigues en parlen, per exemple, Estrabó diu que "algunos afirman que es fundación de los rodios" (III, 4, 8), perquè s'hi van trobar unes monedes que tenien el símbol de l'illa de Rodes: la rosa de quatre pètals, i perquè la toponímia és pràcticament idèntica a Rodes; a més, aquestes mateixes fonts afirmen que la fundació va tenir lloc abans de la Primera Olimpíada, és a dir abans del 776 aC (Santos Yanguas i Picazo, 1980). Avui en dia, i gràcies a l'arqueologia, aquesta teoria ja no se sosté. No s'ha trobat cap objecte que datï del segle VIII aC, la majoria d'ells són a partir del segle V aC, però hi ha alguna resta d'habitatge del segle IV aC, així com les monedes amb el símbol de Rodes (Domínguez Monedero, 1996). AM. Puig i A. Martín (Puig i Martín, 2006) afirmen que en els seus orígens, *Rhode* va ser un *emporion* fundat pels massalotes durant el primer quart del segle IV aC. En els seus inicis era un port secundari més dintre de l'àrea d'influència de Massàlia, però cap a finals d'aquest mateix segle, i sobretot en el segle III aC, moment àlgid de l'assentament, *Rhode* va començar un procés d'independència política i de conversió a polis. Els elements que sostenen aquesta teoria són, en primer lloc, una remodelació urbana; en segon lloc, la creació d'un

nou barri, anomenat barri hel·lenístic, creat com a conseqüència d'un augment demogràfic, i finalment, l'emissió de monedes pròpies, concretament de dracmes. Buscató (Buscató, 1999, p. 180) ens explica que és en aquells moments quan va tenir lloc la creació de la llegenda de la fundació ròdia de la ciutat, ja que dotant-se d'un passat mític, *Rhode* agafava un cert prestigi, i així, també marcava distàncies amb Massàlia; i per aquestes raons, va crear les dracmes amb la rosa, símbol de la polis grega de Rodes i amb la llegenda de *rodeton*. Però, la ciutat va tenir el seu final amb l'arribada dels romans a la península Ibèrica, quan els habitants de *Rhode* es van posicionar en contra del domini romà, i com a càstig, la ciutat va passar a dependre d'*Emporion* (Puig i Martin, 2006, p. 620).

Les colònies “perdudes”

En aquest apartat parlarem d'una sèrie de suposades ciutats situades a la península Ibèrica que la tradició afirma que van ser fundades pels grecs, segurament foceus, però que l'arqueologia encara no ha trobat. Aquestes ciutats són *Mainake*, *Hemeroskopeion*, *Alonis* i *Akra Leukè*.

Potser d'aquestes quatre, *Mainake* és la que més rius de tinta ha fet córrer. Quatre autors clàssics la nombren: Estrabó diu que va ser una colònia focea; en canvi, Pseudo-Scymnos, que va ser massaliota, i que a més es trobava en una illa; Esteve de Bizanci, que va ser celta i Aviè no parla del seu origen, però diu que *Mainake* estava situada entre una sèrie d'establiments fenicis. Les conclusions que extrèiem d'aquests textos, i els únics elements que tenen en comú, és la situació de la ciutat a prop de Màlaga i la proximitat dels grecs amb els indígenes (Rouillard, 1991, p. 294-295). Els historiadors tampoc es posen d'acord sobre *Mainake*, i actualment, podem trobar tres hipòtesis diferents: aquella que creu en l'existència de *Mainake* com a polis grega, data la seva fundació cap a finals del segle VII aC fins al final de la Batalla d'Alàlia (540 aC) i proposa la seva localització a la desembocadura del Rió de Vélez a l'est de Màlaga, exactament al Cerro del Peñón. Una altra formada pels escèptics que qualifiquen la colònia de fantasma i afirma que l'únic que va existir al sud de la Península van ser establiments fenicis. I finalment la tercera, que creu que *Mainake* va existir, però en realitat va ser un establiment fenici que es va anar hel·lenitzant (Rouillard, 1991, p. 292-293). Per exemple, entre els historiadors que defensen aquesta última hipòtesi hi trobaríem Domínguez Monedero (2006, p. 70), que no descarta la possibilitat que *Mainake* fos una polis no grega, on hi hauria un *emporion* freqüentat pels foceus, a més també diu que no era estrany que els

grecs donessin un origen grec a indrets que no ho eren, simplement perquè els seus noms tenien una fonètica semblant.

Pel que fa a *Hemeroskopeion* es tenen dubtes tant de la seva localització com de la seva existència. Igual que *Manaike*, hi ha historiadors que creuen que va existir i va ser una escala comercial focea, i d'altres que parlen d'una colònia fantasma. Els primers la solen situar pels volts de Dénia o del Peñón de Ifac, basant-se en les descripcions que les fonts clàssiques fan sobre l'assentament (Domínguez Monedero, 1996, p. 59). El problema radica en que l'arqueologia encara no ha trobat restes de cap jaciment grec a la zona; a més la ceràmica grega és poc nombrosa, així com els poblats indígenes. Rouillard (1991, p. 303) creu, que en el cas que *Hemeroskopeion* va existir, hauria d'haver estat un *emporion* grec molt modest.

En relació a *Alonis*, se situa la seva ubicació a Santa Pola, una zona rica en salines. Encara que l'assentament no s'ha localitzat, sí que s'ha trobat molta ceràmica grega posterior al segle VI aC. A més, hi ha una gran quantitat de pobles indígenes a la zona, alguns dels quals feien una ceràmica d'inspiració hel·lènica. Aquests elements fan pensar en la possible existència d'un assentament grec (Rouillard, 1991, p. 304-305). Un altre element que faria possible aquesta teoria, és l'existència d'un *oppidum* fortificat a la zona, dissenyat seguint canons grecs i amb una muralla de tipus hel·lènic. Tot i així, això no demostra l'existència d'una colònia grega, però sí influència grega (Domínguez Monedero, 1996, p. 60-62).

I finalment, pel que fa a *Akra Leuké*, es creu que és la tercera colònia a la que fa referència Estrabó, juntament amb *Hemerekopeion* i *Alonis*, tot i que el geògraf grec no l'anomena. Els historiadors que creuen en la seva existència la situen a prop d'Alacant (Rouillard, 1991, p. 283). Rouillard creu que *Akra Leukè* no va ser una colònia grega, sinó una ciutat fundada pels cartaginesos, que els grecs anomenaven amb aquest nom.

Sud de França

En aquesta regió, els foces van fundar una de les polis gregues més importants de l'extrem occidental del Mediterrani, juntament amb *Emporion*: Massàlia, fundada al 600 aC, la qual al seu torn en va fundar d'altres, totes situades al sud de França. Sobre Massàlia i les seves colònies en parlarem en capítols posteriors.

Etrúria

En el mateix moment que els focuus “descobrien” Tartessos i hi establien relacions comercials, també van començar a freqüentar el territori d'Etrúria, cap a finals del segle VII aC i principis del VI aC. No van ser els primers grecs a tenir contacte amb els etruscos, van ser-ho els eubeus, ja cap al segle VIII aC. Els grecs van dirigir-se cap a dues de les ciutats etrusques més importants, que estaven a la vora de la costa: Caere i Tarquínia; i de la freqüència dels seus contactes, comerciants i navegants grecs van començar a establir-se en alguns punts de la costa, amb el permís de les autoritats locals, i hi van fundar dos *emporía*: Pyrgi, a prop de Caere, i Gravisca, a la vora de Tarquínia (Domínguez Monedero, 1996, p. 34-35).

Pel que fa a Gravisca, sembla que va ser un *emporion* creat pels focuus: “i Focei stabiliscono un contatto con la Roma di Tarquinio Prisco e di Servio Tullio, partecipano, quantomeno, alla “apertura” dell'emporio etrusco di Gravisca, toccano la foce dell'Arno (Pisa) e l'*oppidum* ligure di Genova, la Sardegna e la Corsica” (Giangiulio, 1996, p. 519-520). En aquest *emporion*, no només hi comerciaven focuus, sinó que també ho feien altres grecs i, també, fenicis. Els focuus hi aixecaren un santuari dedicat, en un primer moment, a Afrodita, i posteriorment, també a Hera i Demèter. Doncs bé, l'arqueologia ha demostrat que al voltant d'aquest temple era on es duien a terme la majoria de transaccions comercials entre els etruscos i els grecs (Domínguez Monedero, 1996, p. 35).

L'historiador Justí va afirmar que els focuus de Massàlia van passar per Roma i van ser rebuts pel rei Tarquini Prisc. Domínguez Monedero (1985, p. 374) creu que no és improbable que els focuus arribessin a la ciutat de Roma.

6. La batalla d'Alàlia

“Davant d'això, els foceus posaren rumb a Còrsega, perquè uns altres foceus, vint anys enrere, d'acord amb un oracle, havien fundat una ciutat dita Alàlia. [...] Arribaren a Còrsega i hi van viure formant comunitat amb els qui hi havien arribat abans, i hi erigiren santuaris. Però robaren i saquejaren tots els pobles veïns, la qual cosa va moure tirrens i cartaginesos a aliar-se. Van fer-se a la mar amb seixanta naus cada aliat. També els foceus aprestaren les seves, que eren seixanta, i navegaren per la mar dita Sardònia. Es lliurà una batalla naval en la qual els foceus atenyeren una victòria cadmea, ja que els enfonsaren quaranta naus, i la resta quedà en condicions no aptes per a la navegació, perquè se'ls havien torçat els esperons. Retrocediren, doncs, cap a Alàlia, recolliren les seves dones i els seus fills i tots els béns susceptibles d'ésser transportats per mar. Abandonaren Còrsega i navegaren en direcció a Règion. Però els homes de les tripulacions de les naus ensorrades foren capturats pels cartaginesos i pels tirrens, que van rifarse'ls. La majoria d'ells va correspondre als cartaginesos; els uns i els altres van empènyer els captius cap a la terra ferma i allà els apedregaren fins a la mort.” (Heròdot, I, 165-167)

D'aquesta manera, Heròdot ens narra una de les batalles navals més antigues que va tenir lloc en el Mediterrani. Precisament per aquesta raó, en el fet que sigui tan antiga, no hi ha cap font escrita contemporània a l'esdeveniment, la que més si apropa en el temps és justament la d'Heròdot, qui va escriure la seva gran obra un segle després d'aquest succés. Però no és l'única font sobre la batalla. Tucídides, un segle més tard, i Pausànies, més de 700 anys després, també mencionen el conflicte en les seves obres. Aquesta manca de fonts, o més ben dit, la manca de fonts coetànies a l'esdeveniment, ocasiona una sèrie d'incògnites i preguntes, per les quals, segurament no hi haurà mai una resposta segura.

Com ja hem explicat en el capítol dedicat a Focea, la majoria dels seus habitants es van veure obligats a abandonar la seva ciutat per culpa de l'ocupació persa del territori de la Jònia. Molts d'ells van marxar cap a Alàlia i es van establir en aquest indret, on, com ens explica Heròdot, ja feia uns 20 anys que hi havia un assentament foceu. “La fijación cronológica comúnmente aceptada para esos hechos narrados por Heródoto sitúa la fundación de Alalia hacia el 565 aC, la llegada de los refugiados de Focea hacia el 545 aC y la batalla hacia el 540 aC.” (Domínguez Monedero, 1991b,

p. 240). El més probable és que no tots els exiliats de Focea s'establissin a l'illa de Còrsega, sinó que també s'haguessin dirigit cap a altres assentaments foceus, com Massàlia i Empúries. Pel que fa a la primera, cap a mitjans del segle VI aC, la ciutat va ser objecte d'un fort creixement urbanístic que li va donar la forma que tindria durant tota l'antiguitat. A més, també en aquestes dates, comencen a aparèixer les àmfores massaliotes que testimonien la producció de vi en el territori, fet que implica un augment de les terres per a produir la fruita i també, un augment de la mà d'obra. Per tant, aquests dos factors impliquen que hi va haver un augment de la població a la ciutat, que podria anar lligat a l'arribada de grecs exiliats de Focea. Un cas semblant és el d'*Emporion*, que a mitjans d'aquest segle, l'assentament grec que es trobava en el lloc anomenat *Palaiapolis*, es trasllada a l'indret que acabaria sent la veritable ciutat d'*Emporion*, l'anomenada Neàpolis; fet que implica també un augment de la població. (Domínguez Monedero, 1996, p. 55)

Pel que fa a les causes del conflicte, Heròdot ens diu que va ser per culpa de les activitats de pirateria i saqueig que duïen a terme els nouvinguts contra cartaginesos i etruscos. Aquest tipus d'activitats, tenen el seu origen en la mateixa ciutat d'Alalia, ja que l'arribada de més persones hauria col·lapsat les reserves d'aliments de la ciutat i per sobreviure, els foceus es devien veure's obligats a saquejar i rapinyar, com havien fet els seus avantpassats amb anterioritat. A més, la creixuda de la població grega a la ciutat comportaria l'intent d'ocupar més terres fèrtils, fet que desagradaria a la població indígena que es veuria obligada a cedir més territori als grecs (Domínguez Monedero, 1996, p. 53-54).

“Secondo Erodoto, le cause del conflitto sono da individuare nel comportamento dei nuovi esuli di Focea, che “rapinavano e saccheggiavano tutti i popoli vicini”. Anche se espressa in maniera laconica, la spiegazione dell'ostilità sembra semplice: mentre, nei due decenni in cui si erano impiantati ad Alalia, al centro della pianura orientale della Corsica, i primi coloni focei avevano potuto sfruttare le ricchezze di una regione fertile coltivata già durante il Calcolitico – come hanno dimostrato gli scavi del giacimento preistorico di Terrina, situato tra la città di Alalia e la sua necropoli –, l'atteggiamento degli ultimi arrivati rimetteva in discussione gli equilibri geopolitici nell'area tirrenica.” (Gras, 1996, p. 69)

Així doncs, els cartaginesos i els etruscos s'aliarien per intentar aturar la pirateria dels grecs i

d'aquesta manera començaria la batalla d'Alàlia, que com ja hem dit anteriorment, presenta una sèrie d'incògnites: sobre el lloc exacte del conflicte, els bàndols que hi van participar i quins van ser els que es van endur la victòria.

La batalla rep el nom d'Alàlia tot i que no va tenir lloc vora la ciutat, o això és el que ens diu Heròdot, que la situa a la mar Sardònia, mar que es troba entre Còrsega i Sardenya. En realitat, la descripció que en fa és força general i per tant és difícil de saber el lloc exacte del conflicte.

Pel que fa als bàndols, per una banda hi tenim l'aliança entre cartaginesos i etruscos, que tant Domínguez Monedero (1991b) com Gras (1996) coincideixen a dir que són etruscos de la ciutat de Caere. La incògnita es troba en el bàndol grec: els grecs d'Alàlia van ser els únics grecs que van lluitar-hi? No van rebre l'ajuda de cap altra ciutat fundada per foceus? Si només llegíssim el text d'Heròdot semblaria ser que la resposta seria negativa. Però si ens basem en altres fonts, tant escrites com arqueològiques, la resposta seria diferent. Pausànies, en la seva obra titulada *Descripció de Grècia*, va explicar que a Delfos hi havia una escultura d'Apol·lo que els massalotes havien erigit amb la desena part del botí aconseguit en dita batalla (Pausànies, X, 18, 7). Tampoc és improbable pensar que els massalotes anessin a l'ajuda d'una ciutat a la qual hi havia habitants que, fins feia només cinc anys, havien estat conciudadans seus (Domínguez Monedero, 1991b, p. 251). A més, com ja explicarem més endavant, els habitants de Massàlia van sortir beneficiats d'aquest conflicte. Així doncs, podríem dir, encara que Heròdot no ho comentí, que els ciutadans d'Alàlia van rebre probablement l'ajuda dels massalotes.

En relació a la següent incògnita, sobre quins van ser els veritables vencedors del conflicte, la resposta no és tan senzilla. Heròdot parla d'una victòria cadmea, és a dir, aquella victòria on els guanyadors tenen tantes pèrdues que no se sap si considerar-la una victòria o una derrota ¹, ja que segons l'historiador d'Halicarnàs, de seixanta naus que tenien els grecs, quaranta es van enfonsar i les vint restants van quedar inservibles. A més, encara que els grecs haguessin estat els vencedors, van haver d'abandonar Alàlia i marxar cap a un nou territori: Elea. També podria ser, com comenta Domínguez Monedero (1991b), que la batallà d'Alàlia no fos només una batalla, sinó dues: una entre els massalotes i els cartaginesos, i una altra, entre els alalotes i els etruscos. "En la primera, los Massalotas serían los vencedores; en la segunda, lo serían los Ceretanos. El resultado final,

1 Avui dia és més coneguda amb el nom de victòria pírrica.

conjunto, favorecería a la coalición etrusco-cartaginesa, aunque sólo fuera porque consiguieron hacer un número mayor de prisioneros que, significativamente, correspondieron en buena medida a los etruscos. A pesar de ello, sin embargo, Massalia no habría perdido tantas naves y tantos hombres, por lo que podía considerarse también triunfadora. Eso también explicaría, incidentalmente, por qué en la tradición focea occidental que sigue Heródoto no se menciona a Massalia: los supervivientes pensarían que, a fin de cuentas, esa ciudad no había apoyado hasta el final a sus aliados que se ven obligados a abandonar Córcega.” (Domínguez Monedero, 1991b, p. 251-252) A més a més, alguns grecs van ser agafats com a presoners i assassinats a pedregades. Segons Gras (1996, p. 72) la lapidació no era un mètode d'execució bàrbar, sinó que estava ben difós entre el món foceu.

Conseqüències de la batalla

En aquells moments, en tot el Mediterrani Occidental es produeixen una sèrie de canvis difícils de concretar si van ser com a conseqüència de la batalla o no. Hi ha una part de l'historiografia que tendia a donar-li molta importància a la batalla d'Alàlia, com si hagués sigut una lluita pel domini dels mars occidentals (Santos Yanguas i Picazo, 1980, p. 361) o un repartiment dels diferents enclavaments del Mediterrani Occidental: part oriental de Sicília, sud de França i nord-est de la península Ibèrica pels grecs, i la resta pels cartaginesos (Casson, 1969, p. 86). Però tampoc es tracta d'entendre aquest episodi de la història com un fet aïllat, sense la més mínima transcendència. Va tenir importància en molts fets, però no va separar el Mediterrani en dos blocs completament diferents, com si es tractés d'una “guerra freda”. “Como consecuencia directa de la misma se produjeron movimientos de poblaciones, seguramente nuevas situaciones políticas y, tal vez, modificaciones internas en todas o en algunas de las fuerzas enfrentadas que tuvieron, en esta ocasión sí, claras repercusiones económicas.” (Domínguez Monedero, 1991b, p. 249-250)

Després de la batalla i com ens explica Heròdot, els habitants d'Alàlia es van veure obligats a marxar i van fundar una nova ciutat al sud de la península Itàlica: Elea. El que no sabem és si tots els ciutadans van anar-hi o només una part, i l'altra es va quedar a la ciutat. Segurament, només uns quants van marxar, potser els grecs que havien arribat en última instància, és a dir, els exiliats de Focea, i els que havien arribat a Alàlia feia més de 20 anys, es devien quedar. És difícil creure que tots la població marxés, ja que els alalotes només conservaven vint de les seixanta naus que

havien fet servir durant la batalla, i per tant, era impossible encabir tots els habitants de la ciutat en només vint vaixells. També és possible, que alguns alialotes marxessin a altres ciutats d'origen foceu, com *Massalia* i *Emporion*, igual que havien fet els foces que havien marxat de la seva ciutat quan aquesta havia estat conquerida pels perses. L'arqueologia tampoc ens aporta dades sobre si va continuar existint una comunitat grega a Alàlia després de la batalla, ja que no s'ha trobat la ciutat d'aquesta època. Alguns historiadors com Gras (1996) creuen que els grecs van abandonar la ciutat: "L'abbandono della Corsica sembra confermato dalle ricerche archeologiche che non riscontrano tracce di occupazione focea ad Alalia nella seconda metà del VI secolo e rilevano, invece, un'influenza etrusca sempre più netta nella necropoli preromana di Casabianda, le cui tombe più antiche risalgono alla fine di quel secolo. Sembra, dunque, che il sito di Alalia sia stato abbandonato dai Greci e progressivamente occupato dagli Etruschi tra i secoli V e IV; senza dimenticare l'influenza indigena, che appare tutt'altro che secondaria." (Gras, 1996, p.72)

Pel que fa als altres grecs participants de la batalla, els massalotes, van sortir beneficiats del conflicte. Com ja hem dit anteriorment, Massàlia estava vivint uns moments de bonança econòmica, com demostra el creixement de la ciutat, i també començava a fabricar àmfores pròpies. Doncs bé, la ciutat va sortir beneficiada perquè es va alliberar de la competència cartaginesa en el comerç amb Etrúria i així, va començar a vendre els seus productes a Gravisca i Pyrgi, dos factors que van ajudar a l'expansió econòmica de la ciutat (Domínguez Monedero, 1991b, p. 252).

Els altres que també van sortir beneficiats van ser els etruscos de Caere, o això és el que sembla a primera vista. Segons Domínguez Monedero (1991b, p. 255), immediatament després de la batalla, la sort estava del cantó dels etruscos: havien derrotat als grecs, els havien fet presoners i els havien executat (però segurament no a tots, alguns es devien quedar a Caere), i poc després havien fet tractes amb Cartago; però, tot i així, sembla que no tot era favorable, ja que tenien a Massàlia intervenint cada cop més en el Mediterrani Occidental.

En relació a Cartago, durant la batalla encara no era la potència que acabaria esdevenint més endavant, com ho demostra la seva derrota. Serà després del conflicte quan començà a enfortir-se i a començar a dur una política expansionista que la convertiria en una de les potències més fortes del Mediterrani Occidental. "Empieza a avanzar en su proceso de control del Mediterráneo

Occidental fenicio, interviniendo cada vez con mayor frecuencia en la Sicilia occidental, dejando sentir su peso en Cerdeña, y volcándose, además de en su propio ambiente norteafricano, en la Península Ibérica.” (Domínguez Monedero, 1991b, p. 260)

A la Península Ibèrica s'havia aturat el comerç grec quan Focea havia caigut en mans perses. Pel que fa a Tartessos, no sabem si aquesta aturada de les importacions gregues és a causa de la caiguda de la ciutat jònica o de la crisi que començava a afectar el territori, ja que per aquestes dates hi ha una disminució de la producció de plata i comença a haver un abandonament del comerç, no només amb els grecs, sinó també amb els fenicis. Quan finalitza la batalla d'Alàlia, el que trobem a la Península és que hi ha hagut un canvi dels interessos grecs, ja que es comença a intensificar el comerç amb la zona del riu Segura, activitat realitzada pels grecs d'*Emporion*. (Domínguez Monedero, 1996, p. 56-57)

I finalment, una de les grans conseqüències de la batalla, va ser la creació d'una nova ciutat, Elea (que els romans anomenarien Vèlia), al sud de la península Itàlica, ciutat que es convertiria en un important centre polític i cultural, on van viure dos dels grans filòsofs de l'antiguitat: Parmènides i Zenó d'Elea.

7. Massàlia

Massàlia (actualment, Marsella) va ser una de les ciutats més pròsperes i riques de les fundades pels foces. Progressivament la ciutat va anar creixent amb el pas dels anys, fins a convertir-se avui dia en una de les ciutats més grans de França. I això últim és un problema, ja que el territori està tan fortament urbanitzat que ha esborrat la major part de l'antiga trama urbana, i això fa que sigui gairebé impossible que arribem a entendre del tot com va ser aquesta polis grega.

Fundació

Les fonts escrites antigues ens donen dues cronologies diferents pel que fa a la fundació de la ciutat. Clavel-Leveque (1985, p. 10) ens parla de "cronologia alta" i "cronologia baixa": la primera és la que situa la creació de Massàlia entorn al 600 aC, interpretació que coneixem per Aristòtil i Trogue Pompeu². Per contra, la segona, proposada per Estrabó i Tucídides, ens explica que Massàlia va ser fundada pels exiliats foces un cop la seva ciutat va ser destruïda pels perses al 545 aC.

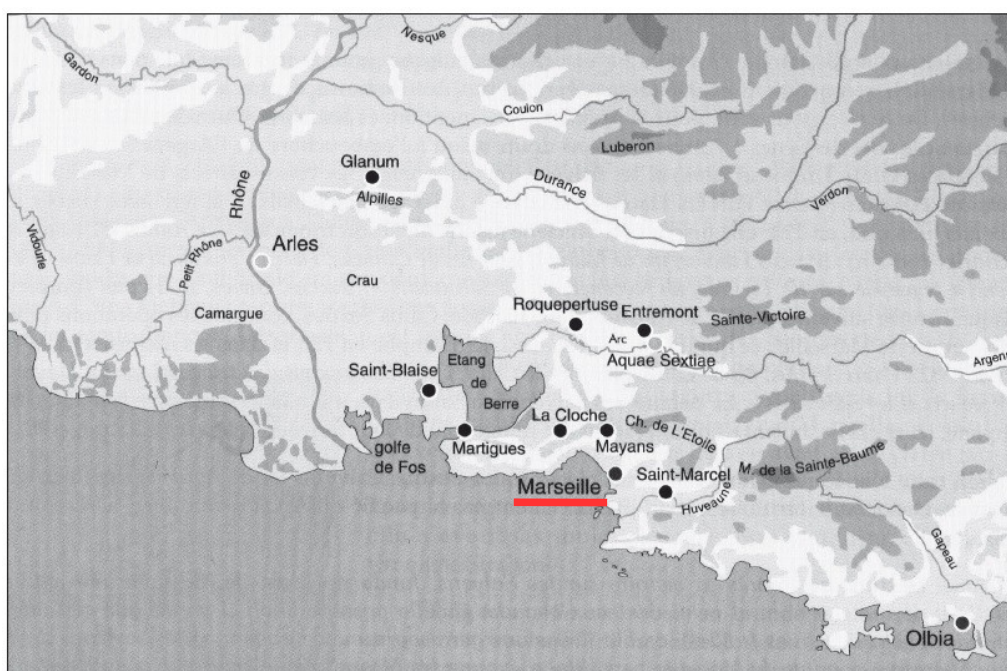
Avui dia, gracies a l'arqueologia, sabem que la fundació de Massàlia va tenir lloc al voltant del 600 aC, és a dir, se segueix la cronologia alta, proposada per Aristòtil i Trogue Pompeu, dos autors, que a més a més, són els únics que ens parlen de com va tenir lloc aquesta fundació. "Deux témoins transmettent les conte: Aristote (fragment 549 Rose) et Trogue-Pompée (Justin, *Abrégé des Histoires Philippiques de Trogue-Pompée* XLIII, 3). Les deux versions s'accordent en général, mais elles répondent à des propos différents, auxquels répondent aussi des différences de détail: Aristote relève les particularités d'une cité coloniale de peuplement mêlé. Le voconce Trogue-Pompée rapporte les traditions de sa terre natale." (Pralon, 1992, p. 52)

Totes dues històries ens expliquen l'arribada d'un grup d'homes grecs a la desembocadura del Roine, on són ven rebuts pel rei dels Segobriges, anomenat Nanos o Nannus. Aquest, a causa del seu caràcter hospitalari els invita a un banquet en el qual la seva filla ha de triar un espòs entre tots els convidats, i aquesta (Gyptis, segons Trogue Pompeu, i Petta, segons Aristòtil) tria a un dels dirigents grecs, Protis o Euxène. La història explicada per Trogue Pompeu transmet una idea més

² No s'han conservat els textos d'aquests dos autors on ens parlen de la fundació de Massàlia. Coneixem el d'Aristòtil perquè és citat per Ateneu de Naucratis en el seu llibre titulat "*El Banquet dels Savis*", i a Trogue Pompeu, perquè Justí resumeix la seva obra en el "*Compendi de les Històries Filípiques*".

idíl·lica, on joves i aguerrits grecs, després d'haver viscut una sèrie d'aventures, arriben a un territori desconegut, on són molt ben rebuts, i on a més un dels dos dirigents de la flota, Protis, s'acaba casant amb la filla d'un rei. A causa d'aquesta unió, reben unes terres i aixequen una ciutat, Massàlia, on ja des dels seus inicis, hi conviuran en pau grecs i indígenes. Tot i així, aquestes dues històries, que podríem catalogar més com a contes, tenen més components llegendaris, que no històrics, ja que la tria d'un marit per part d'una dona no és un fet estrany en la mitologia grega. Per exemple, Helena tria Menelau i Penèlope organitza un concurs de tir en arc entre els pretendents per escollir un marit (Hermay, Hesnard i Tréziny, 1999, p. 39). Tanmateix, en totes dues històries hi podem observar el mateix: que es produeix un pacte pacífic entre les dues comunitats, si això va ser realitat o no, només ho podem saber per l'arqueologia.

Territori i planificació urbana

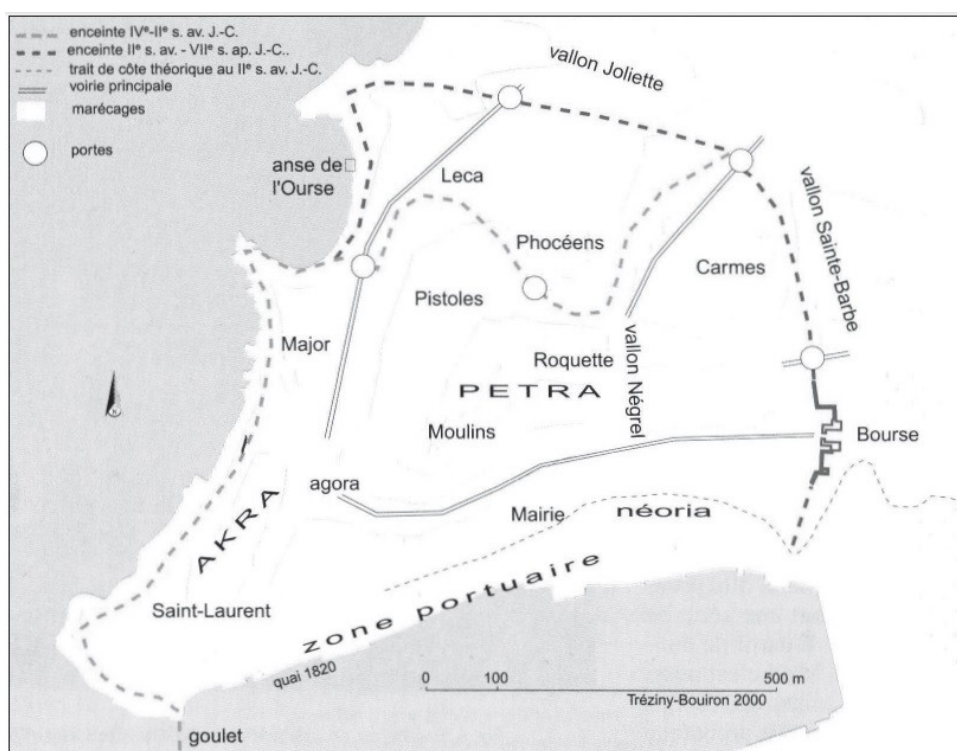
Mapa amb la localització de Màssalia (Collin-Bouffier, 2009, p. 59)

La ciutat de Massàlia es troba al sud de la França actual, a l'est de la desembocadura del riu Roine. S'ubica al costat del mar, en un paisatge de roques calcàries, paisatge que segurament recordaria als focs acabats d'arribar, la ciutat i els entorns de Focea. Estrabó ens fa una petita descripció:

"Massàlia és una fundació dels focs situada en terreny pedregós, el port de la qual es troba al peu d'un espadat en forma d'amfiteatre, orientat cap al sud i ben protegit, com tota la ciutat, que és

de considerables dimensions. En la part més alta han construït l'Efesi i el santuari d'Apol·lo Delfinios, el culte del qual és comú en tots els jonis, mentre que l'Efesi és un temple de l'Àrtemis d'Efes" (Estrabó, IV, 1, 4).

Estrabó descriu la ciutat com una acrópolis, on a la part més alta hi havia dos temples, un dedicat a Apol·lo i l'altre a Àrtemis Efèsia. Com podem observar, el geògraf grec descriu el port abans que altres elements de la ciutat a causa de la rellevància que tenia aquest espai pels massalites, ja que el comerç va ser l'activitat més important de la polis.

La polis de Massàlia en època hel·lenística (Collin-Bouffier, 2009, p. 60).

Probablement, la polis ocupava l'espai que ens mostra el mapa, un espai molt petit si el comparem amb la grandària la ciutat actual. Com podem veure, en la seva majoria estava envoltada per mar, excepte a l'oest, on es trobava la porta d'entrada a la ciutat. L'arqueologia ha trobat objectes de l'inici del segle VI aC, fet que confirma la fundació de la ciutat cap al 600 aC. En època arcaica la ciutat estava envoltada per una muralla, de la qual només s'ha trobat una petita part; aquesta va ser o bé destruïda o bé coberta per una muralla posterior. Data del 510-500 aC, tenia un sòcol de pedra calcària blanca d'uns 90 cm i el mur de sobre era de tova, del qual només s'han trobat els esfondraments (Hermery, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 43). Tot i així, cap a la segona meitat del segle

IV aC, la muralla va ser totalment reconstruïda: sòcol de pedra calcària, però l'alçat del mur, en comptes de tova, era de travertí; a més també tenia avant-murs i fossat i la porta principal estava flanquejada per dues torres (Hermery, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 71). Tanmateix, aquesta muralla clàssica va patir unes quantes reformes a mitjans del segle II aC: reparacions, construccions de diversos avant-murs i de terrasses per reforçar l'eficàcia defensiva. Però a la segona meitat del segle II aC, es va construir una nova muralla sobre l'anterior amb tècniques més modernes; era de pedra, de calcària rosa provinent del Cap Couronne i feia uns 1.000 m de llargària. Tenia dos tipus de blocs, uns de més grans i uns de més petits, i molts d'ells encara conserven la firma de la pedrera. Pel que fa a les torres, també van ser trobades i tenien els mateixos tipus de blocs que la muralla (Hermery, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 122-124).

Pel que fa als edificis de la ciutat, s'han trobat les restes de dues cases construïdes en pedra i tova, datades dels primers anys de la ciutat: 600-580 aC. Una de les habitacions, que feia 2,50 metres per 1,70 metres, contenia diversos objectes: dos fragments d'un braçalet de bronze, ceràmica de cuina, una urna indígena sense torn, ceràmica de pasta clara, una àmfora etrusca i ceràmica fina importada de Grècia (concretament de Corint), és a dir, que hi havia una barreja de productes locals, indígenes, grecs i etruscs, fet que demostra la vessant comercial massaliota ja des dels seus inicis. De la mateixa època arcaica, però ja de finals del segle VI aC, hi ha un conjunt de d'habitatges amb murs de pedra calcària, que va patir diverses fases constructives al llarg de la seva història (Hermery, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 49-51). En època clàssica es van revestir de rajols de pedra calcària els carrers més antics i es van fer de nous perpendiculars als vells i d'aquesta manera es va crear una urbanització ortogonal: eren carrers que marcaven illes de cases d'uns 65/70 metres de llargària per 20/25 metres d'amplada. D'aquesta mateixa època hi ha un edifici rectangular d'11 per 5 metres, que estava sostingut per pals de fusta, que semblaria ser que exercia una funció religiosa, ja que s'hi han trobat una sèrie de forats omplerts d'objectes que podrien tractar-se d'ofrenes. També a la vora, hi havia un altre edifici, de 9 per 5,50 metres, dividit en dues habitacions, una de les quals tenia el terra d'*opus signinum* decorat amb una inscripció que posava *Bevingut* en grec, edifici que s'interpreta com a santuari (Hermery, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 73-76).

En època clàssica hi va haver una expansió urbana. A fora de les muralles hi havia els tallers de

ceràmica, però a causa del creixement de la ciutat, aquest sector va passar a formar part de la ciutat *intra muros* al segle III aC. A la zona nord es va trobar un forn grec ben conservat destinat a la fabricació d'àmfores. Estava construït amb rajols de tova i envoltat per un mur de pedra, avui dia desaparegut; data de principis de segle V aC, però va patir algunes modificacions, fins que al segle IV aC va deixar d'utilitzar-se (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 72-73).

Pel que fa a la ciutat d'època hel·lenística, no és coneix gaire, a causa dels treballs urbanístics que van dur a terme August i Tiberi en el segle I dC. Sabem que hi havia un estadi perquè alguns dels seus blocs van ser reutilitzats com a sarcòfags durant l'antiguitat tardana, i en concret un, on es conserva la paraula *Stadion*. També hi va haver un teatre grec, tot i que només coneixem el romà. A més, s'han conservat cisternes i també una font monumental, molt mal conservada, ja que durant les primeres excavacions arqueològiques de la ciutat (segle XIX), es va creure que era un edifici modern i es va destruir parcialment (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 120-122).

Un altre element molt important de la ciutat va ser el port. Aquest va patir diverses transformacions al llarg de la seva història, canvis que coneixem gràcies a l'arqueologia. El port estava situat al sud de la ciutat, i el primer que hi va haver, de principis del segle VI aC, era molt senzill: es trobava en una cala poc profunda amb una mica de pendent, i per aquesta raó es va construir un moll amb pals de fusta. Però, cap a finals d'aquest mateix segle, les aigües havien cobert ja aquest moll, i per això, se'n va construir un altre, però aquest cop de pedra (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 45-47). Tanmateix, a principis del segle IV aC, aquesta zona estava coberta d'aigua i per tant, era inaccessible. Per aquesta raó, el port es va desplaçar més cap a l'est, però malauradament no podem conèixer com era el d'aquesta època, ni si hi va haver un moll, ja que la zona està molt malmesa a causa de la construcció de les dàrsenes romanes (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 79). En canvi, si que coneixem bona part de port hel·lenístic. Es van trobar una sèrie de pals de fusta posats un al costat de l'altre, formant un camí, que servia tant per treure vaixells a l'aigua, com per entrar-los cap a terra ferma, és a dir, que el port de Massàlia també construïa i arreglava vaixells. D'aquesta mateixa època es va trobar el port militar massaliota, que es diferenciava del port comercial perquè estava tancat i cobert. L'arqueologia ha trobat uns murs que serien els que envoltaven el port militar (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 125-127).

Economia

“La regió es troba plantada d'oliveres i és rica en vinyes, però la seva aridesa la fa ser molt pobre en blat, fet que fa que confiïn més en el mar que en la terra i que tractin d'explotar sobretot la seva bona situació per a la navegació” (Estrabó, Geografia, IV, 1, 5).

Ja des de la seva fundació, Massàlia es va caracteritzar per una activitat comercial intensa, duta a terme no només amb els seus veïns més immediats, és a dir, amb els pobles indígenes que vivien a la zona del Llenguadoc o la Provença, sinó també amb els pobles cèltics més allunyats de la Vall del Roine, així com també amb etruscos i amb altres polis gregues.

Tanmateix, els objectes grecs més antics trobats a la Gàl·lia meridional són anteriors a l'arribada dels focs, són vasos proto-corintis (Hermery, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 51) i també ceràmica ròdia (Clavel-Leveque, 1985, p. 9). Hi ha dues hipòtesis: una que afirma que aquesta ceràmica va ser transportada directament pels rodís, no només perquè hi ha ceràmica de Rodes sinó també, perquè el nom del riu Roine té una etimologia molt semblant a Rodes (Clavel-Leveque, 1985, p. 9); i l'altra, que proclama que aquestes objectes grecs van ser duts per comerciants etruscs, ja que s'ha trobat ceràmica molt semblant a les necròpolis de Tarquínia (Hermery, Hesnard i Tréziny, 1999, p. 51). Sembla més versemblant aquesta segona teoria, ja que un cop Massàlia va ser fundada, els etruscs van continuar comerciant a la zona.

Ja des dels inicis de la ciutat hi ha una gran quantitat de ceràmica etrusca, per exemple, a la primera meitat del segle VI aC, el 80 o 90% de les àmfores trobades a Massàlia eren etrusques, bàsicament fabricades a l'Etrúria meridional: Vulci i Pyrgi. Però també s'ha trobat ceràmica fina etrusca, la més freqüent la de *bucchero nero*, de color negre i aspecte metàl·lic; i també vasos, ceràmica comuna i ceràmica etrusco-coríntia, feta a Etrúria a partir de models corintis decorats amb la tècnica de figures negres. Pel que fa a la vaixel·la metàl·lica etrusca és molt rara i només s'ha trobat en contextos funeraris. Aquest tràfic comercial va ser força rellevant entre el 600 aC i el 540-530 aC, però després d'aquesta data va començar a disminuir a favor d'altres ceràmiques, com la massaliota o la grega, però no acabarà de desaparèixer del tot (Hermery, Hesnard i Tréziny, 1999, p. 55).

També, ja des dels inicis, Massàlia va començar a fabricar la seva pròpia ceràmica. En un principi

era una ceràmica molt senzilla, de pasta clara amb decoracions que podien ser de bandes pintades o amb motius florals o figuratius. Però ja cap a la primera meitat del segle VI aC, comença a copiar l'estil grec oriental, i per exemple, fa ceràmica grisa monocroma decorada amb línies incises, que fins fa pocs anys es pensava que procedia de la Jònia, ja que a la zona de Focea n'hi ha una d'igual (Hermery, Hesnard i Tréziny, 1999, p. 55). Però la ceràmica més important feta a Massàlia van ser les àmfores. Aquestes es van començar a produir cap a mitjans del segle VI aC, dates que coincideixen amb una major producció local, fenomen que fa pensar en un augment de la mà d'obra, i que com ja vam explicar en el capítol anterior, relacionat amb una augment de la població a causa de l'arribada d'exiliats foceus a la ciutat. Després de la batalla d'Alàlia, la ciutat es va enriquir més i les àmfores massalotes van començar a ser molt freqüents, no només a la ciutat, sinó també a territoris indígenes propers. Però, pel que fa a la ceràmica fina decorada, la més freqüent era la copa àtica decorada amb la tècnica de figures negres, tot i que també n'hi havia de figures roges. (Hermery, Hesnard i Tréziny, 1999, p. 58).

Pel que fa als indígenes, aviat els massalotes ja van establir-hi relacions comercials, ja que en poblats del Llenguadoc, Provença i Rosselló s'ha trobat ceràmica grega i massaliota. Però Massàlia no només va tenir contacte amb les poblacions locals més properes, sinó que també en va tenir amb aquelles establertes a l'entorn del riu Roine, la zona de la cèltica profunda, que avui dia seria la Borgonya, el Franc Comtat, Suïssa i la Renània. En aquests territoris s'ha trobat ceràmica grega: vasos àtics de figures negres, copes jòniques i àmfores massalotes. Clavel-Leveque (1985, p. 20-21) defensa que aquesta ceràmica va ser conseqüència del comerç directe amb Massàlia i no amb els etruscs per varies raons: perquè són objectes més típics del comerç foceu; al poblat de Vix s'han trobat uns vasos de bronze típics del sud d'Itàlia que eren traficats pels massalotes; possibilitat que aquests objectes formessin part d'un acord diplomàtic entre els massalotes i l'aristocràcia indígena; hi ha àmfores massalotes, per tant comerç directe amb aquesta polis i a Heuneburg i a Hirschlanden, s'han trobat elements propis grecs, una fortificació de tipus grec en el primer i un kurós en el segon. Els massalotes exportaven vi, oli, objectes de bronze i vasos de ceràmica, i importaven sobretot metalls, el més important l'estany, però també coure, or i plata, i també altres productes com ambre, resina, cereals, plantes aromàtiques i medicinals, etc (Clavel-Leveque, 1985, p. 23-24). Pel que fa al comerç de l'estany, Clavel-Leveque (1985, p. 22-23) assegura que aquest va

ser un element important de l'enriquiment de la ciutat, ja que una de les rutes importants d'aquest metall passava pel Roine (l'altra era per Tartessos) i com que Massàlia era l'única polis grega que tenia contacte amb els pobles cèltics de la zona, era també l'única encarregada de comerciar l'estany en el món grec. El comerç amb la Cèltica interior va tenir lloc durant tot el segle VI aC, però en el segle següent van començar a disminuir els objectes grecs fins que en el segle IV aC, ja van desaparèixer del tot. Això va ser a causa del canvis en el món celta, fins aleshores el centre havia estat la Vall del Roine, però es va acabar desplaçant al Rin i al Danubi, i per això Massàlia hi va deixar de comerciar (Clavel-Leveque, 1985, p. 31-32).

Però, tot i aquest contratemps, Massàlia va continuar enriquint-se; Collin Bouffier (2009, p. 38) ens explica que la ciutat va adquirir un estatus de quasi-monopoli que es va enfortir amb la fundació de colònies, de les que parlarem més endavant. Al segle III aC va continuar exportant el seu vi, i en alguns llocs, com al Llenguadoc i a la península Ibèrica, hi predominava més que el vi grec, de Sicília i de la Magna Grècia. A principis d'aquest segle, la ceràmica àtica encara era molt abundant a Massàlia, però cap a finals de segle va arribar la ceràmica de vernís negra d'Itàlia central i meridional, i es va acabar imposant sobre l'àtica (Hermay, Hesnard i Tréziny, 1999, p. 136). Aquest fet va ser degut a l'augment del comerç amb Itàlia que es va anar intensificant al segle II aC, i que també coneixem gracies a l'arqueologia subaquàtica, que ha posat al descobert moltes restes de vaixells: "Entre 150 et 50, on assiste a une veritable explosion des naufrages, qui suggere l'intensification du trafic entre Marseille et l'Italie : on a identifie dix-sept navires, souvent de dimensions importantes, tous en provenance d'Italie, transportant une cargaison de vin, parfois completee par de la ceramique ou d'autres produits" (Collin Bouffier, 2009, p. 38). També gracies a l'arqueologia subaquàtica hem pogut descobrir que hi havia un comerç entre Massàlia i Cartago, però quan aquesta ciutat va caure durant la Segona Guerra Púnica, les relacions comercials van acabar (Hermay, Hesnard i Tréziny, 1999, p. 138-139).

Pel que fa a les àmfores massalotes, en el segle II aC, ja van deixar de ser tan abundants, no només a la mateixa ciutat de Massàlia, sinó també a les seves colònies i als poblats indígenes que dominava. Van començar a desaparèixer, però abans de fer-ho, les àmfores van canviar de forma per assemblar-se més a les àmfores greco-itàliques. Segurament aquesta desaparició va ser causada per una aturada en la producció i distribució del vi massaliota. Tot i així, aquesta pèrdua no va ser

definitiva, ja que del segle I aC, va tornar a localitzar àmfores massalïotes, no només a Massàlia sinó també a Roma. Tanmateix, en aquest segle Massàlia ja no era el gran port comercial que havia estat amb anterioritat, i serà la ciutat de Roma que entrarà amb força en els circuits comercials (Hermay, Hesnard i Tréziny, 1999, p. 139).

Fins ara hem estat parlant del comerç com el factor principal d'enriquiment de la ciutat, però no hem d'oblidar que aquesta riquesa venia en part per la producció i distribució del vi massalïota. Les vinyes ja es van començar a plantar al segle VI aC, i el vi aviat es va començar a vendre per tot el Mediterrani Occidental en les àmfores que els propis massalïotes fabricaven. A més, va ser un vi molt preuat a l'antiguitat (Collin Bouffier, 2009, p. 41-42).

Moneda

Les monedes arcaïques de Massàlia es coneixen gràcies a l'anomenat tresor d'Auriol, un descobriment al segle XIX d'unes 2.310 monedes petites de plata en un got d'argila a la població d'Auriol, a uns 30 km al nord-est de Marsella. En aquest tresor s'hi van trobar fins a 39 models diferents, la majoria d'ells de la Jònia, i entre aquests, hi havia monedes de Focea, amb la imatge de la foca, el símbol de la ciutat. Però la majoria eren encunyades a Massàlia, les més antigues de l'any 530 aC aproximadament, amb diversos models iconogràfics, en els que predominaven les divinitats honorades a la ciutat, com Apol·lo, Àrtemis i Atena (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 59-61). Al segle V aC, a causa de l'augment de la riquesa i de la inserció de Massàlia en les corrents comercials, es va produir un canvi en les monedes massalïotes. Continuaven sent de plata, però tenien un baix valor ponderal i seguien un patró àtic. En la seva majoria representaven en un cantó una roda amb quatre radis, acompanyada de les lletres MA, inicials del nom de la ciutat. Al segle IV aC va sorgir una dracma "pesada" amb el cap d'Àrtemis i un lleó en el revers, un model molt semblant al de la Magna Grècia; dracma que es considera com una moneda d'aliança entre Massàlia i Elea. Aquesta moneda es va mantenir durant tot el segle IV aC i III aC, fins que a finals d'aquest últim segle, es va crear un nou sistema monetari: les monedes de bronze (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 94). De la mateixa manera que les de plata, les de bronze tenien pocs models iconogràfics. També predominaven les representacions dels déus honorats a la ciutat com Apol·lo o Atena, però a l'altre cara hi predominava la imatge d'un toro, i també hi tenien, o a l'anvers o en el revers, la inscripció del nom de la ciutat. A més, aquestes monedes de bronze no

tenien el mateix pes: n'hi havia de petites, mitjanes i pesades, i tot i que van ser contemporànies, segurament van arribar al seu final en cronologies diferents (Hermery, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 132-134).

Govern

L'única font que ens parla sobre com era el govern de Massàlia és *La Constitució dels Massalotes*, obra escrita per Aristòtil i avui dia perduda, però que coneixem gràcies a altres escrits: per uns passatges de *La Política* del mateix autor i per Estrabó.

"Els massalotes es regeixen pel règim aristocràtic millor organitzat de tots, establint un consell de sis-cents homes als que anomenen timoughoi, els quals conserven de per vida aquesta distinció. Quinze d'ells es responsabilitzen de dirigir els assumptes comuns. Aquests quinze estan, alhora, presidits per tres amb grans atribucions, i aquestes tres per un. No es pot arribar a ser timóughos sense tenir fills i sense procedir de ciutadans durant tres generacions. Les seves lleis són jòniques i estan fixades públicament a la vista de tots" (Estrabó, IV, 1, 5).

Estrabó ens parla d'un consell format per 600 persones, que tenien un càrrec vitalici, i que a més havien de tenir fills. Segurament, aquesta assemblea no només s'encarregava dels afers de la ciutat, sinó també de la justícia i de la política exterior (Clavel-Leveque, 1985, p. 121).

A l'inici de Massàlia, els que deuriem ostentar el poder serien els caps de les famílies dels fundadors de la ciutat, com per exemple, els Protiades, descendents de Protis; és a dir que hi havia un règim oligàrquic on només una minoria tenia el poder (Hermery, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 85). Més endavant, però segurament en el mateix segle IV aC, va haver-hi una reforma, en la qual altres membres d'aquestes famílies privilegiades també van poder optar a càrrecs polítics, i finalment, ja cap al segle V aC, en va haver una altra, on altres famílies que s'havien enriquit gràcies, no només al comerç de vi, sinó també amb la seva producció i amb la fabricació de les famoses àmfores massalotes, van passar a formar part d'aquest govern. En aquesta última reforma, podem observar que ja no és tan important la naixença de cadascun, sinó més aviat la riquesa (Clavel-Leveque, 1985, p. 116-117).

A més, també sabem gràcies a Valeri Màxim que les dones no tenien el dret de veure vi i que

l'alliberació d'esclaus estava reglamentat, així com els funerals (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 86).

Expansió territorial

"Més tard, gràcies al seus bons oficis, van poder annexionar-se algunes de les planures limítrofes, desplegant la mateixa habilitat que els va dur a fundar les ciutats i fortaleses que els protegeixen contra els ibers, del costat d'Ibèria, als quals els hi han transmès els culte nacional d'Àrtemis d'Efes i els rituals sacrificials grecs, i Rhode i Agathé, contra els bàrbars que habiten en les proximitats del Roine, així com Tauroeis, Olbia, Antípolis i Nikaia, contra el poble dels salis i els ligis que habiten en els Alps" (Estrabó, IV, 1, 5).

Massàlia va fundar les seves pròpies colònies, però a diferència de l'*apoikia*, procés en el qual sorgien polis totalment independents de la metròpolis, aquestes ciutats fundades a la costa de la Gàl·lia meridional, depenien de Massàlia. S'assemblaven més a les cleruquies ateneses o a les colònies militars de ciutadans romans; eren un prolongament geogràfic de Massàlia i dels seus habitants. Aquestes ciutats tenien magistrats locals, un consell i una assemblea que estava supervisada per un magistrat enviat per Massàlia (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 87). Es donen diverses teories sobre l'existència d'aquestes noves ciutats: o bé per donar-se suport unes a les altres en cas d'algun problema, com la pirateria, o bé, com explica Estrabó, per lluitar contra els bàrbars, això explicaria la funció militar d'alguna d'aquestes ciutats (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 88); o bé, creades per a la pròpia subsistència de Massàlia i per mantenir la seva hegemonia (Clavel-Leveque, 1985, p. 87).

De totes elles, la més vella és Agathé (o Agde), un assentament foceu quasi contemporani a *Massalia* i *Emporion*, que no va esdevenir una veritable colònia fins a finals del segle V aC. Es trobava al delta del riu Hérault i tenia un urbanisme ortogonal (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 87). Des dels seus inicis va tenir una funció de tràfic de mercaderies entre el món grec i els indígenes que habitaven més cap a l'interior, un trafic que en època hel·lenística era considerable: ceràmica campaniana, àmfores massaliotes, vasos de bronze, coure, etc. (Clavel-Leveque, 1985, p. 82).

La següent va ser Olbia, fundada entorn el 330 aC al costat del mar. La regularitat dels seus carrers

i cases fa pensar que hi van habitar soldats; probablement albergava un batalló d'uns 240 homes, repartits en quatre companyies que corresponien als quatre barris de la ciutat, cada companyia estava repartida en dos seccions d'una trentena d'homes (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 89). Segurament hi havia algun espai públic, així com també religiós, encara que no coneixem l'existència d'una àgora ni d'un temple (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 87). Estava envoltada per una muralla, en un principi de parament ciclopi, i més endavant, de parament regular (Clavel-Leveque, 1985, p. 80).

A principis del segle III aC es va fundar Taoureis, molt a prop d'Olbia. Segurament també exercia una funció militar com l'anterior. Les altres dues, Antípolis i Nikaia van ser creades a finals del segle III aC i es trobaven molt a prop l'una de l'altra. Pel que fa al nom de *Nikaia* prové de la paraula grega *Niké*, que vol dir *Victòria*, el que indicaria que va existir una operació militar que acabà amb èxit en aquest indret (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 88-89).

A part de les colònies, on la població que hi habitava era grega, també hi havia al voltant de Massàlia, un conjunt d'*oppida* indígenes fortificats, que depenien en menor o major mesura de la polis i que també funcionaven com a defensa de tot el territori (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 89). "Il est probable que les Massaliètes entretenaient avec ces communautés périphériques des rapports soutenus, généralement amicaux et parfois hostiles, et que ces oppidums, même si on ne peut les considérer comme des forteresses grecques, jouaient de fait un rôle dans les système de défense de la ville" (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 89).

Relació amb els indígenes

"È vero che la Marsiglia greca fu l'iniziatrice dei Galli del Mezzogiorno in campi tanto diversi come la produzione del vino e dell'olio, l'uso del tornio da vasaio, l'architettura in mattoni crudi, l'introduzione della moneta e il progressivo inserimento in un'economia di mercato, la scultura in pietra o l'adozione dell'alfabeto. Tutte queste influenze non si collocano però al medesimo livello; spesso furono limitate a strati ristretti della popolazione oppure si produssero abbastanza tardivamente. Ma preparano il terreno a quell'altra acculturazione che fu la romanizzazione" (Bats, 1996, p. 583).

En aquest petit paràgraf, Bats ens resumeix bàsicament la influència que va tenir la presència

massaliota en els indígenes de la zona, que va tocar diversos camps diferents: agricultura, ceràmica, arquitectura, escultura, etc.. En canvi, no ens explica quin tipus de relació es va establir entre tots dos grups, si va ser pacífica o si pel contrari, violenta. Semblaria ser, si ens basem en la llegenda de la fundació de la ciutat, que durant els primers anys hi va haver una convivència pacífica entre grecs i indígenes, fet que quedaria palès per la trobada de ceràmica tant indígena com grega en els primers habitatges de la ciutat. A l'antiguitat, Massàlia estava envoltada per *oppida* indígenes, bona part dels quals es troben actualment en el subsòl de l'actual ciutat. Bernard, Collin-Bouffier i Tréziny (Bernard, Collin-Bouffier i Tréziny, 2010) han dut a terme un estudi sobre els poblats indígenes de l'àrea d'influència massaliota, i la relació que van establir amb aquesta. La conclusió a la que arriben és que encara tenim poc coneixem d'aquesta zona i dels seus poblats, encara que en els últims anys s'hagi avançat molt en aquest aspecte. En el primers anys hi hauria, en la majoria dels casos, una convivència pacífica, però cap al segle V aC, a causa del creixement econòmic de Massàlia i la seva política expansionista per conquerir les terres més immediates, alguns d'aquests poblats van desaparèixer. “La prise de possession par la cité des terres environnantes a dû engendrer des conflits avec les populations indigènes, et c'est ainsi que l'on pourrait expliquer d'une part la disparition probable de sites comme les Roc de la Croix” (Bernard, Collin-Bouffier i Tréziny, 2000, p. 138). Aquesta pressió sobre el territori va continuar existint en època hel·lenística, evidències que trobem en l'*oppidum* de Verduron, al nord de Massàlia. Les restes d'aquest hàbitat mostren les marques de destrucció fetes per un exèrcit organitzat, segurament massaliota (Bernard, Collin-Bouffier i Tréziny, 2000, p. 140-141). Però, tot i aquest fet, segurament Massàlia mantenia diferents tipus de convivència amb els diversos poblats, que no necessàriament havia de ser violenta.

Cultes religiosos

La religió és l'aspecte més difícil de conèixer de Massàlia, ja que no s'ha trobat cap temple, i el poc que coneixem, ho sabem gràcies a les fonts antigues, a la numismàtica i a estatuetes o inscripcions trobades en les diverses excavacions que s'han dut a terme a la ciutat. Estrabó ens parla del culte a Apol·lo Delfinios i a Àrtemis d'Efes; el déu està representat en les monedes i la deessa també, però és difícil de distingir d'altres representacions femenines (Hermay, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 61). Tots dos déus també eren honorats a la Jònia, i per extensió a Focea, a l'igual que la deessa Atena,

de la qual coneixem el seu culte a Massàlia gràcies a Estrabó i a Justí (Tréziny, 2000, p. 85). Gràcies a una dedicació d'un altar sabem que Zeus Patrôos també era honorat, així com també ho era Afrodita a Olbia i a Antípolis (Hermery i Tréziny, 2000, p. 147-149). Segurament, una altra deessa a la que també es rendia culte a Massàlia era Cíbele, representada asseguda en unes esteles, tot i que els historiadors no es posen d'acord sobre aquest assumpte, i alguns creuen que podria tractar-se d'Atena, d'Afrodita o d'Àrtemis (Salvat, 1992, p.147-149). I finalment, una altra deessa honorada a la ciutat era Leucotea, fet que coneixem a partir d'una inscripció del segle III aC (Salvat, 1992, p. 146).

Pel que fa a les festes, en distingim tres: les Anthestèries, les Targèlia i les Apatouria. La primera, que coneixem a partir de Justí, es celebrava durant la primavera, estava dedicada a Dionís i era considerada la festa nacional de la Jònia. Consistia en tastar els nous vins de collites anteriors, era una festa de l'embriaguesa on hi bevia tothom: homes, dones i esclaus. La segona, de la qual sabem que tenia lloc a Massàlia a partir dels textos de Servius i Lactantius Placidius, tenia un caire totalment diferent a la primera. Era una festa dedicada a Apol·lo, consistia en un ritus de purificació, on hi tenia lloc un sacrifici humà. I finalment la tercera, de caire més familiar i cívic, consistia en la inscripció dels membres joves de la família a les fratries (Salvat, 1992, p. 144-145). Sabem que aquesta celebració tenia lloc a la polis grega durant la època hel·lenística, gràcies a la troballa d'una làmina de plom (Salvat, 2000, p. 25).

L'any 49 aC Massàlia va patir un setge per part de l'exèrcit de Juli Cèsar. La ciutat, partidària de Pompeu, es va negar a deixar passar a les tropes de Cèsar pel seu territori. El setge va durar uns sis mesos fins que la ciutat es va rendir. Com a càstig va perdre el seu domini territorial, a excepció de *Nikaia*, però va seguir conservant la seva autonomia, com ho demostra l'arqueologia en el fet que les muralles no es van destruir, es van mantenir i a més, en època de Neró es van embellir (Hermery, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 151-155).

“Mais la fortification n'était plus qu'un écrin, soulignant l'ancien prestige de la cité. Marseille grecque était entrée dans l'univers de la *pax romana*. Marseille grecque avait vécu. De prestigieuses pages d'histoire étaient définitivement tournées”(Hermery, Hesnard, Tréziny, 1999, p. 155).

8. Emporion

Empúries és el nom amb el qual coneixem actualment el jaciment arqueològic situat a prop de l'Escala, i que engloba dues ciutats diferents: la grega, anomenada *Emporion*, i la romana, *Emporiae*. *Emporion* va ser la ciutat grega més occidental i va tenir una duració d'aproximadament 600 anys, fins que fou abandonada gradualment durant el segle I dC. Tanmateix en aquest treball no es pretén explicar totes les característiques d'aquesta ciutat fins al seu abandonament definitiu, sinó només aquelles que formen part d'èpoques arcaica, clàssica i hel·lenística, és a dir, des de la seva fundació fins que passà a formar part de Roma durant la Segona Guerra Púnica a finals del segle III aC.

Fundació

Segons ens explica Estrabó, els primers grecs que van arribar a l'actual Catalunya es van establir primer en una petita illa, que el geògraf va anomenar *Palaiapolis*, és a dir, "ciutat vella". La seva fundació va tenir lloc entorn al 580 aC (Castanyer, Santos i Tremoleda, 1999, p. 217), datació que l'arqueologia va corroborar ràpidament, ja que les primeres excavacions dutes a terme a principi del segle XX, van trobar ceràmiques gregues de finals del segle VII aC i principis del VI aC. Aquesta data és molt propera també a la fundació de Massàlia i per tant, es tendeix a vincular tots dos assentaments, perquè, a més, Estrabó ens diu que *Emporion* va ser una fundació massaliota. En canvi, Titus Livi, assegura que va ser una creació directa dels foces. Però indistintament de qui va fundar *Emporion*, el que sí que es pot afirmar, és que en un principi aquest assentament grec no va ser una polis, sinó que com el seu nom indica, va ser una factoria comercial, que tindria per objectiu ser un port d'escala comercial més dels foces que no un centre que controlés un territori (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 16-17). "La presència d'aquest primer establiment grec a les nostres costes s'explica, doncs, per les seves condicions com a port de comerç i punt d'escala a les mateixes portes d'un món bàrbar susceptible de ser explotat econòmicament sense haver-hi d'esmerçar un capital humà important, gràcies a la pràctica de l'*Emporia*" (Marcet i Sanmartí, 1989, p. 16).

Tanmateix, aquest primer assentament a la *Palaiapolis* va ser abandonat pels grecs al cap de mig segle, però no pels indígenes, i van fundar un altre establiment uns metres més cap al sud,

l'anomenada Neàpolis, que amb els anys va acabar esdevenint una verdadera polis amb el nom d'*Emporion*.

Territori i planificació urbana

Emporion es troba al nord-est de Catalunya, a la comarca de l'Alt Empordà. Quan els focs van arribar-hi, es van trobar un paisatge una mica diferent a l'actual: era una zona plana, plena de maresmes i d'estanys, i per això, molts poblats estaven construïts en turons i promontoris. A més, hi havia les desembocadures de dos rius, el Ter i el Fluvià; dos rius que avui dia acaben el seu recorregut en un altre indret (Marcet i Sanmartí, 1989, p. 13).

La Palaiapolis

La *Palaiapolis* va ser el primer assentament que els grecs van fundar a les costes catalanes i que es correspon actualment amb el poble de Sant Martí d'Empúries. Això, d'entrada presenta un problema per a l'arqueologia, ja que la trama urbana d'aquest primer establiment es troba sota dels fonaments de la població actual, fet que impedeix, com en el cas de Massàlia, conèixer del tot la presència grega. "L'elecció d'aquest punt fou feta amb molta intel·ligència, car en l'antiguitat el promontori era en realitat una illa voltada de mar i maresmes, la qual cosa facilitava la defensa del lloc contra l'element indígena, inicialment desconegut i, per tant, potencialment perillós" (Marcet i Sanmartí, 1989, p. 68).

Però l'illa (que avui dia és un promontori a terra ferma) que van triar els grecs per fundar aquest primer establiment era habitat per una població indígena, el que indica que ens trobem davant d'un *emporion*: "el panorama que parece desprenderse de los datos arqueológicos se adecua perfectamente a las características que tradicionalmente definen los enclaves comerciales de tipo empórico: la instalación efectiva de población foránea junto a una comunidad indígena establecida en un sector estratégico de las rutas marítimas, situado en el margen de un circuito comercial previamente explorado, y junto a importantes vías de acceso al territorio interior que habían facilitado desde mucho antes la aparición de un área de mercado; a esto podemos añadir el desarrollo de actividades artesanales propias destinadas a cubrir las necesidades de la demanda local, complementando la llegada de productos exógenos aportados por el comercio" (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2000, p. 99).

Les excavacions han distingit dues fases a la *Palaiapolis* durant l'ocupació grega. La primera que aniria del 580 al 560 aC i que seria una etapa de transició, on encara hi predominava la ceràmica local, però on hi va començar a haver una augment de les importacions gregues. I la segona, que aniria del 560 al 540 aC, on es pot observar un canvi en els habitatges de la *Palaiapolis*, que presenten unes construccions més sòlides que les cabanes indígenes anteriors: són habitacions rectangulars amb parets de tova i sòcols de pedres irregulars lligades amb argila. Canvi que podria anar lligat més a la pròpia evolució interna dels indígenes que no al contacte amb els grecs. Això també queda reflectit en la ceràmica, ja que hi comença a haver més ceràmica local feta a torn, que ja es podria qualificar com a ibèrica (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2000, p. 97-101).

La deessa més important dels focuus era l'Artemis d'Efes i fins ara, encara no s'ha trobat cap santuari dedicat a aquesta deessa a la *Palaiapolis*. En canvi el que sí que s'ha trobat ha set un fragment de fris decorat amb dues esfinxs, que fa pensar als arqueòlegs que segurament hi va haver un temple en aquest assentament (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 20).

A mitjans del segle VI aC, els grecs van marxar i van fundar un altre establiment uns metres més al sud, la Neàpolis, tot i així, la *Palaiapolis* va continuar sent habitada per la població autòctona, i mai es va abandonar del tot, fins a esdevenir molt posteriorment, Sant Martí d'Empúries.

La Neàpolis

El terme de Neàpolis, que significa "ciutat nova", va ser encunyat per l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch a principis del segle XX, per diferenciar aquest espai del de la *Palaiapolis* (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 22). En part, aquest nou assentament, que acabaria esdevenint una polis, ha sigut més fàcil d'estudiar que no la "ciutat vella", ja que es va abandonar cap al segle I dC i no es va tornar a construir a sobre, a excepció de la basílica i del cementiri d'època tardo-romana (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 106-107). Però, tot i així, els elements més visibles d'*Emporion* són els que pertanyen a època tardo-republicana i alt-imperial, fet que no permet encara avui dia conèixer del tot com era la ciutat d'època arcaica, clàssica i hel·lenística, és a dir, durant la seva època pròpiament grega, i la que ens interessa en aquest treball.

Com ja hem dit anteriorment, la Neàpolis va ser fundada cap a la meitat del segle VI aC, sobre un territori nou que no té traces d'ocupació anterior, creació que podem posar en relació amb una crescuda demogràfica connectada amb la fugida de part dels habitants de Focea i l'establiment d'aquests en altres assentaments d'origen foceu, com Alàlia, Massàlia o la mateixa Empúries. D'aquests primers moments de la ciutat no sabem gaire cosa a excepció d'un parell de murs que es correspondrien a una mateixa habitació i que serien la prova d'aquesta primera ocupació a la Neàpolis (Marcet i Sanmartí, 1989, p. 69).

Així doncs, com que la trama urbanística d'època estrictament grega es troba al subsòl del que avui dia està al descobert, no la podem conèixer, però segurament era una ciutat més petita que la d'èpoques posteriors i segons dades estratigràfiques estaria una mica més desplaçada cap al nord (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 24).

Els elements que ens ajuden a saber quins eren els límits de la ciutat són les muralles, però abans d'explicar-les, cal ressaltar que aquestes es conserven fonamentalment en el sector sud del jaciment. L'arqueologia ha trobat tres muralles que es corresponen a tres períodes diferents. La més antiga d'elles és de la segona meitat del segle V aC i per les restes trobades, podem dir que encerclava la part alta de la ciutat: l'acròpolis. És important recalcar que aquesta muralla deixava fora dels seus murs un espai, on posteriorment s'aixecaran els temples i les altres muralles, on sembla ser que durant el segle V aC hi vivien indígenes (Marcet i Sanmartí, 1989, p. 77-79). No sabem gaire cosa d'aquest barri "extra muros", que segurament es va anar format gradualment sense la voluntat d'esdevenir res més, però pels materials constructius trobats, les cases eren molt semblant a la dels grecs de l'interior de la ciutat: parets amb sòcol de pedra sota tovots i paviment de fang trepitjat (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 27). "Estas construcciones, que han sido interpretadas como pertenecientes al núcleo indígena que según Estrabón se formó junto a la ciudad griega, desaparecieron no sólo por razones estratégicas, al levantar la nueva muralla, sino también jurídicas, al obedecer su demolición al sinecismo greco-indígena, referido por aquel autor, que hizo que la población autóctona pasara a formar parte integrante del cuerpo social de la polis reformada" (Sanmartí-Grego, 2000, p. 112). Tanmateix, durant la primera meitat del segle IV aC, aquest barri es va ensorrar per construir una altra muralla, formada per grans carreus d'aspecte ciclopi i amb doble parament amb farciment de pedres i terra a l'interior (Aquilué, Castanyer,

Santos i Tremoleda, 2007, p. 30), i amb dues torres, una d'elles desapareguda, ja que les seves pedres van ser reutilitzades per construir la muralla més moderna (Marcet i Sanmartí, 1989, p. 75). A més, aquesta muralla tenia davant seu, concretament a uns 5 metres, un altre mur, que s'ha interpretat com un parapet, que es va construir durant l'últim quart del segle III aC per defensar-se durant la Segona Guerra Púnica (Marcet i Sanmartí, 1989, p. 76). Finalment, la tercera muralla i la més visible d'elles es va construir al segle II aC i es trobava a uns 25 metres més al sud de la del segle IV aC.

Però les muralles no són els únics elements perceptibles de la ciutat en la seva època grega, també ho és el temple dedicat al déu Asclepi, l'*Asklepeion*. L'escultura d'aquest déu va ser un dels primers descobriments als inicis de les excavacions arqueològiques, i per aquest fet, aviat es va anar a la recerca del temple que havia tingut al seu interior la imatge d'Asclepi. Només coneixem els fonaments de l'edifici, però tot i així, sabem que es va construir a principis del segle IV aC en un espai on anteriorment hi havia estat el barri indígena i que amb la construcció d'unes noves muralles, passava a formar part de l'interior de la ciutat. Del temple coneixem el basament de pedres calcàries de grans dimensions i restes d'un paviment de mosaic que pertanyia als últims moments de l'edifici, a més també sabem que es trobava sobre d'un pòdium, pel qual s'havia d'accedir per una escalinata frontal, avui dia perduda a causa de reformes posteriors; tenia la cel·la separada de la pronaos i era tetràstil (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 35). Els indicis que tenim per dir que aquest temple estaria dedicat a Asclepi són els següents: per començar, tenia a la vora una cisterna on contenia aigua necessària per les ablucions rituals dels malalts, també l'arqueologia ha trobat a l'entorn del temple una sèrie de vasos votius i ex-vots deixats pels fidels en agraïments per les curacions i finalment, s'ha pogut trobar una relació entre aquests objectes i l'escultura del déu, ja que tots dos han estat datats al segle IV aC, moment en el qual s'introduiria el culte del déu a *Emporion* (Marcet i Sanmartí, 1989, p. 86-87). Tanmateix no podem descartar que aquesta escultura en realitat no sigui Asclepi, sinó Serapis, i els elements en que es basa aquesta hipòtesi són els següents: la serp entortolligada en ella mateixa que es creia que pertanyia a l'escultura, en realitat no formaria part d'ella i a més, l'estàtua no està recolzada en un bastó, sinó que s'hi sosté. Però l'element més important de tots és l'encaix que l'escultura té a la part superior del cap, que sembla ser que serviria per posar-hi un *kalathos* o *modius*, un tret típic del

déu Serapis (Ruiz de Arbulo i Vivó, 2008, p. 95-96). L'arqueologia també ha trobat restes d'un temple anterior al subsòl de l'*Asklepeion*, que podria estar dedicat a la deesses Àrtemis o Hera, tot i que no podem saber-ho del cert, ja que les restes trobades són escasses: uns quants antefixes, fragments d'un acroteri i restes d'una teulada (Sanmartí-Grego, 2000, p. 112). Aquest temple més antic estava fora de les muralles i es pot interpretar com a un lloc de culte per a grecs i indígenes i per reforçar els seus lligams. No coneixem la raó de la seva destrucció, però podia ser per ampliar i expandir la ciutat més cap al sud (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 33-34).

Fins feia poc, bàsicament aquesta era la informació que teníem sobre la ciutat en la seva època grega, però excavacions recents han posat a la llum més estructures dels primers moments de la Neàpolis. Una d'elles és una rampa que comunicava la ciutat amb el port i que es trobava a la zona nord-oest d'aquesta. També en aquest mateix indret es va construir una terrassa artificial, construcció que va tenir lloc a finals del segle V aC o principis del IV aC, fet que indicaria que aquesta obra va servir per ampliar aquesta zona de la ciutat. Sembla ser, que també hi va haver un santuari en aquest sector, com ho demostra la troballa d'ofrenes votives i d'objectes rituals. Tot i que part del sector corresponent als segles IV aC i III aC va desaparèixer, es creu que aquesta zona va seguir igual en aquests segles, fins a les reformes del segle II aC. És important recalcar, tot i que no forma part d'aquest treball, que durant aquest segle la ciutat d'*Emporion* va patir moltes modificacions, entre elles i com ja hem dit anteriorment, la construcció d'una nova muralla i també la de l'*stoa*. I és precisament a l'*stoa*, on també excavacions recents han trobat estructures i materials anteriors al segle II aC. (Castanyer, Santos i Tremoleda, 2015, p. 123-127) "Se trata de restos de muros, rellenos, pavimentos y niveles de circulación, conservados generalmente de manera muy fragmentaria y parcial, pero que hacen posible restituir las trazas del entramado urbano anterior, formado en este sector por una serie de espacios de habitación separados por algunas callejuelas orientadas de norte a sur. Estas sencillas vías de circulación, de menos de 2 m. de anchura, servían también para la evacuación de las aguas residuales, y desembocaban al sur en una calle transversal de mayor amplitud, orientada de oeste a este." (Castanyer, Santos i Tremoleda, 2015, p. 127)

Economia

En els seus inicis, l'establiment grec que es va establir a la *Palaiapolis* funcionava com a factoria comercial, condició que no va perdre quan es va traslladar a la Neàpolis. I tot i que va acabar

esdevenint una polis amb el nom d'*Emporion*, l'activitat comercial sempre va ser molt important per la ciutat i va ser la principal causa de la riquesa d'aquesta. Segurament, la *Palaiapolis* funcionava com a port d'escala d'un comerç foceu més ampli, i sembla que fins que no es va crear la Neàpolis, no es va començar a incidir més en el territori indígena i a comerciar amb aquest (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 40).

Emporion es trobava en una situació privilegiada entre les desembocadures de dos rius, els actuals Ter i Fluvià, fet que va propiciar un comerç directe amb els pobles indígenes que es trobaven a la vora d'aquests cursos fluvials, i si a més, li sumem el fet de tenir un port en el qual duia a terme transaccions comercials amb altres pobles grecs, etruscos i púnics, feien d'*Emporion* un centre distribuïdor de productes grecs a tota la Península Ibèrica (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 41).

Durant el segle VI aC i principis del V aC, el comerç emporità estava dirigit al mercat ibèric, com així ho testimonien la quantitat de productes grecs que es troben en el poblats ibèrics per aquestes dates (Cabrera i Sánchez, 2000, p. 134). Durant aquells moments, *Emporion* només era un enclavament comercial més de Massàlia. "Emporion no tenia un papel importante en el sistema comercial foceo-masaliota durante estos primeros años del siglo VI, porque era simplemente un punto de refuerzo del comercio masaliota a larga distancia y su orientación económica, por tanto, estaba dirigida a satisfacer sus propias necesidades y a la consolidación de un área comercial limitada" (Cabrera, 2000, p. 82). El gran canvi es va produir a mitjans del segle V aC, quan *Emporion* es va deslligar de Massàlia i va créixer econòmicament de forma exponencial a causa del comerç directe o indirecte amb la ciutat d'Atenes i que coneixem gràcies a la quantitat de ceràmica àtica que es troba a la ciutat. Exportava cereals ibèrics, com així queda palès pels sitjars que s'han trobat d'aquestes èpoques en diversos poblats ibèrics, a més d'altres productes, com vi i salaons, procedents dels sud-est i de l'Estret de la Península. Aquesta zona era d'influència púnica, així que també queda demostrat un comerç amb els cartaginesos per les restes d'àmfores púniques que s'han trobat a *Emporion* (Cabrera i Sánchez, 2000, p. 134).

Com hem dit anteriorment, *Emporion* era una centre distribuïdor de productes grecs pel món ibèric, però no només dels poblats més propers i dels que tenia més influència directa, sinó també

d'aquells més allunyats i que es repartien al llarg de la costa Mediterrània, com podien ser Penya del Moro (Barcelona), Mas de Mussols (Tarragona) o Sagunt (València), entre d'altres. Eren assentaments ibèrics que tenien relacions comercials amb els grecs, fet que queda testimoniats pels nombrosos fragments de ceràmica grega, sobretot de luxe, que s'han trobat en aquests poblats (Cabrera i Sánchez, 2000, p. 135). "*Emporion* actúa desde su fundación en el siglo VI a.C. como un centro redistribuidor de vasos de prestigio, predominantemente áticos, en la península Ibérica, papel que continua teniendo durante todo el siglo V a.C. cuando ejerce de intermediario comercial entre las ciudades mediterráneas con demanda de productos mineros, agrícolas o pesqueros y las áreas donde se encuentran estos productos, como el Sur y el Levante de la península Ibérica." (Aquilué i Miró, 2014, p. 246)

Emporion comerciava amb els cartaginesos, tant amb els que estaven establerts a Ebusus, l'actual Eivissa, com amb els de Gadir. A canvi de ceràmica àtica, bronzes, vi i oli grecs, Ebusus ofería a *Emporion*, vi i oli envasats en àmfores ebusitanes, perfums i altres productes púnics i ibèrics (Cabrera i Sánchez, 2000, p. 136). En canvi, Gadir ofería gra, salaons i metalls, a canvi de vi i oli grecs i ceràmica àtica (Cabrera i Sánchez, 2000, p. 139).

A part del tots els productes que hem anant esmentant que exportava *Emporion*, com vi, oli, ceràmica àtica, etc; també intercanviava altres productes originaris dels entorns de la polis emporitana, tal com ens explica Estrabó: el lli i l'espart (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 42).

Durant els segles V aC i IV aC, la ciutat es va enriquir com a conseqüència de tota aquesta xarxa comercial, succés que queda demostrat arqueològicament, en el fet que durant aquesta etapa és quan es produeix un creixement de la ciutat: construcció d'una nova muralla que passa a integrar una part de la polis que abans quedava a l'exterior, i també en el fet, que ara *Emporion* començarà a emetre els seus propis dracmes.

Moneda

Les primeres monedes que va encunyar *Emporion* eren petites i de plata, molt semblant a les de Focea i Massàlia (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 43), i tenien un xai a l'anvers i una creu incusa al revers. A mitjans del segle V aC, la moneda canvia així com també els seus

interessos comercials que es dirigeixen més cap al Mediterrani Central i ja no tant cap a Massàlia; ara el pes de la moneda serà més alt i copiarà el model de les ciutats amb les quals comercia (García-Bellido, 2000, p. 156-157). Al segle IV aC, aquesta tornarà a canviar i imitarà les monedes d'Atenes, a causa del comerç directe amb aquesta gran polis: el cap d'Atena a l'anvers i el mussol al revers; a més, ara introduirà les sigles EM, abreviatura del nom d'*Emporion*. Però a finals d'aquest mateix segle torna a haver canvis, ara les monedes copiaran el model cartaginès: el cap de Persefone amb espigues en un cantó, i a l'altre, un cavall coronat per una Niké, com a conseqüència de les relacions comercials d'*Emporion* amb l'àrea d'influència púnica. Cal ressaltar que aquestes monedes tenien més valor, ja que eren dracmes. Però la moneda tindrà un canvi més: a finals de la Primera Guerra Púnica, Persefone és substituïda per la nimfa Aretusa envoltada de dofins i el cavall per un pegàs (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 43-44). Aquest últim model va ser copiat al sud de França, concretament a la costa meridional del Llenguadoc-Rosselló, ja que s'hi han trobat imitacions de monedes amb la imatge del pegàs. Aquesta era la moneda que encunyava *Emporion* quan el 218 aC els romans hi van desembarcar, i per cobrir les seves necessitats financeres a causa de la guerra amb Cartago, els emporitans es van veure obligats a produir una gran quantitat de dracmes pels romans, però amb la imatge del pegàs modificada per un homenet que s'agafa el peu amb la mà (Villaronga, 2000, p. 177-179).

Relació amb els indígenes

“La ciutat forma una dípolis, dividida per una muralla, perquè, al començament, tenia alguns indígenes que li eren veïns, els quals, encara que es governaven amb una administració pròpia, volgueren tenir una muralla comuna amb els grecs per a la seva seguretat: una ciutat doble, dividida per una muralla mitgera. Amb el temps, però, formaren un sol Estat, barrejant les lleis gregues amb les bàrbares, tal com ha passat a altres nombrosos llocs.” (Estrabó, III, 4, 8)

Als inicis, quan els grecs van residir a la *Palaiapolis*, ho van fer conjuntament amb la població local de forma pacífica, ja que tots dos grups tenien interessos comuns: el comerç. Aquestes bones relacions van continuar essent presents a la Neàpolis, on a més a més, un grup d'indígenes es va anar establint gradualment al voltant de la muralla meridional, on van acabar formant un barri. Però a principis del segle IV aC amb la construcció d'una nova muralla, aquest barri va passar a formar part de la ciutat d'*Emporion*, i segurament va ser en aquells moments, quan totes dues

comunitats es van unir i, segons Estrabó, van passar a compartir les mateixes lleis.

Però aquestes relacions pacífiques no van tenir lloc només amb aquells indígenes que habitaven just a les immediacions de la ciutat, sinó també amb aquells que formaven part de la *chorá* d'*Emporion*. El problema és determinar l'existència d'aquesta o, en el cas de que en tingués, conèixer l'espai que ocupava, ja que el paisatge empordanès ha canviat molt en més de 2.000 anys (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 41-42): “sembla poc probable que durant l'etapa inicial la ciutat fos capaç de controlar directament aquest territori, sobretot si considerem que aquest no és un element indispensable per a l'existència dels *emporía* o enclavaments d'aquestes característiques. És per aquest motiu que, més que com una àrea d'explotació, la *chorá* emporitana possiblement s'ha d'interpretar com la zona sobre la qual la ciutat exercia una influència més directa” (Aquilué, Castanyer, Santos i Tremoleda, 2007, p. 42). Influència que queda palesa a través del comerç, sobretot per la gran quantitat de ceràmica grega que s'ha trobat en aquests poblats ibèrics.

Un altre fet a destacar sobre les relacions dels grecs amb els indígenes, és fins a quin punt, els primers van participar de l'anomenat procés d'iberització. Els pobles ibèrics van utilitzar el comerç amb *Emporion* per aconseguir determinats productes que d'altra manera no podrien, però aquestes societats mai van dependre d'aquest comerç grec. Ni tampoc la presència grega va crear canvis determinants en la societat ibèrica. “A diferencia de la acción colonial y comercial fenicia, el comercio griego nunca jugó un papel determinante y decisivo en el desarrollo socio-político ibérico. Las importaciones griegas fueron desde luego utilizadas como símbolos de estatus y privilegio, y los grupos de poder buscaron en el comercio griego una salida a sus excedentes productivos. Pero el desarrollo ibérico fue conducido por fuerzas internas” (Cabrera i Sánchez, 2000, p. 142).

9. Identitat focea

En el capítol dedicat a les característiques generals de la colonització grega dèiem que, un cop una ciutat en fundava una altra, es creava algun tipus de vincle entre totes dues. En aquest capítol intentarem trobar aquells aspectes comuns entre Focea i dues de les ciutats que va fundar, *Massalia* i *Emporion*, ja que són les que hem tractat amb més detall. Per fer-ho agafarem com a model l'article de Jean-Paul Morel titulat: "De Marseille à Velia: problèmes phocéens" (2006), en el qual intenta trobar una identitat focea a partir de les comparacions entre Focea, Massàlia i Elea.

D'entrada, això ja presenta un gran problema. És difícil trobar les relacions que van establir aquestes dues ciutats amb una metròpolis, Focea, de la que encara coneixem molt poca cosa. Però tot i així, només consultant les fonts, ja podem observar que el vincle va existir. Podem afirmar, sense por d'equivocar-nos, que hi va haver un relació comercial. La primera meitat del segle VI aC, va ser l'època d'esplendor de la ciutat de Focea, fet que coneixem gràcies a l'arqueologia; la ciutat va experimentar un gran creixement econòmic degut al comerç amb les seves colònies, ja que per aquelles dates ja havia tingut lloc la fundació de *Massalia* i *Emporion*, així com la creació d'un seguit d'*emporia* al llarg de la costa del Mediterrani occidental. Quan Focea va caure en mans dels perses, bona part de la població va anar a refugiar-se a les seves colònies: Massàlia, Empúries i Alàlia, i com a conseqüència es va produir un augment demogràfic de la població, fet que testimonia l'arqueologia. Després d'aquest succés, ni les fonts escrites ni arqueològiques ens donen pistes sobre si hi va continuant havent una relació entre Focea i les seves colònies. Ara, per intentar trobar una identitat focea, hem d'anar a buscar aquells aspectes comuns entre *Massalia* i *Emporion* que provenien de Focea, i per extensió, també de la Jònia.

Un element que tenen en comú les dues ciutats amb la seva metròpolis és la ubicació. Totes tres es trobaven a la vora del mar, sobre un promontori elevat, tot i que el d'*Emporion* no ho era tant, i tenien un port on duïen a terme les seves transaccions comercials, car no ho hem d'oblidar que el comerç era la característica més rellevant de totes les ciutats d'origen foceu.

On també hi podem observar una influència focea és a les primeres monedes emeses tant a *Emporion* com a *Massalia*, ja que eren petites i de plata, molt semblant a les de la metròpolis. A més, a Massàlia s'hi van trobar unes monedes que provenien de Focea, amb la imatge d'una foca, símbol

de la ciutat.

Tanmateix, l'aspecte religiós és el millor per identificar un vincle foceu. Però tornem a tenir un problema: mentre que per Massàlia els cultes religiosos estan força ben documentats, no ho estan tant per *Emporion* ni Focea. L'arqueologia va posar al descobert les restes d'un temple d'Atena a Focea, i sabem, gràcies a les fonts antigues i a la numismàtica, que la deessa també era honorada a Massàlia, però en canvi no tenim cap dada sobre Empúries. Hi havia un seguit de divinitats honorades a la Jònia com Àrtemis d'Efes, Apol·lo Delfinios i Leucotea, el culte dels quals coneixem a Massàlia, però no a Empúries ni a Focea, però segurament també eren honorats en aquesta última ciutat, ja que pertanyia a la regió. Pel que fa al cultes coneguts d'*Emporion*, el d'Asclepi o Serapis, van ser introduïts molt més tard a la ciutat i no tenen cap relació amb Focea, però sabem que sota de l'*Asklepeion* hi ha les restes d'un temple molt més antic, del que encara no sabem a qui estava dedicat. No seria estrany que aquest edifici hagués estat dedicat a algunes de les divinitats esmentades anteriorment com Atena, Apol·lo Delfinios o Àrtemis d'Efes.

Totes aquestes característiques comunes creaven en aquestes ciutats un lligam entre elles, la sensació de pertànyer a un mateix grup, amb un origen comú. Això devia crear algun tipus de solidaritat, que segurament hi continuava sent present segles després de les seves fundacions. Això explicaria que a l'any 197 aC, Massàlia defensés davant del Senat Romà, la polis grega de Làmpsac, ciutat situada a prop de l'Hel·lespont i fundada també pels foceus, anys abans que ho fos Massàlia (Morel, 2006, p. 1745).

10. Conclusions

En la introducció del treball dèiem que una de les finalitats era saber qui eren els grecs que havien fundat Empúries. Un cop finalitzat, la conclusió a la que arribem és la següent: eren grans comerciants. És veritat, que en principi aquesta no era la resposta correcta que buscàvem, resposta que hauria de ser “foceus”. Però després d’haver estat estudiant, no la polis de Focea, de la que pràcticament no coneixem gran cosa, sinó el caràcter foceu transmès en totes les seves ciutats, el que crida més l’atenció d’aquest “poble” és la seva gran faceta comercial. A diferència d’altres polis gregues també presents en la colonització d’època arcaica, el que predomina més en els foceus és la creació d’*emporion*, espais d’intercanvi de mercaderies, normalment controlats pels poders locals, i no tant la creació de ciutats. Estrictament podríem dir que els foceus només en van fundar dues directament en el Mediterrani occidental: Massàlia i Alàlia, i de la segona no coneixem pràcticament res. *Emporion* i *Rhode* van ser creacions massalotes i Elea, va ser creada pels alalotes. Però indistintament d’aquest fet, totes destaquen pel seu fort caràcter comercial. A més, hi ha casos, en els quals els foceus no van crear ni *emporion* ni ciutats, sinó que es van inserir en les xarxes comercials d’un territori concret, intercanviant mercaderies en factories pertanyents a altres poblacions. Un exemple d’això últim va tenir lloc a Tartessos, on els foceus comerciaven amb els tartessis i fenicis, en els establiments d’aquests últims. També hem pogut comprovar que els foceus no només es dedicaven a un comerç, que avui dia catalogaríem de “legal”, sinó que també practicaven la pirateria, una de les causants de la batalla d’Alàlia.

Un fet que ens ha cridat l’atenció, és que els foceus van ser els únics grecs en arribar a l’extrem occidental del Mediterrani (a excepció dels samis, els quals van abandonar aquest contacte ràpidament), fet que en ha fet sorgir el dubte de com és que cap altre polis grega va tenir la iniciativa d’anar-hi, quan segons ens explica Cabrera, Tartessos era un regne tan úber i esplendorós, on i a més, hi havia plata. Però ens sembla, que per aquesta pregunta no tenim cap resposta.

Així doncs, en els llocs on hem trobat indicis de presència focea és a Tartessos, Ibèria, sud de França, Etrúria, Corsèga i a la Magna Grècia. A Tartessos es van inserir en les xarxes comercials tartèssiques i fenícies; a Ibèria van fundar *Emporion* i *Rhode*, i segons fonts antigues altres

assentaments, dels quals l'arqueologia encara no ha trobat; al Sud de França van crear Massàlia, ciutat que al seu torn en va crear d'altres; a Etrúria van fundar dos *emporion*: Pyrgi i Gravisca, a Còrsega van fundar Alàlia i finalment, a la Magna Grècia, van crear Elea.

En aquest treball hem escollit dues ciutats, *Massalia* i *Emporion*, però segurament moltes de les seves característiques es podrien extrapolar a les altres polis focees, i fons i tot, a la mateixa metròpolis. Aquest fet és possible perquè quan una ciutat en fundava d'altres, es creava un lligam entre totes dues i també entre les colònies, ja que totes mantenien un tret que els diferenciaven d'altres ciutats amb diferent origen. Per exemple, en els primers anys, *Massalia* i *Emporion* van encunyar unes monedes pràcticament iguals que les de Focea: petites i de plata. També professaven els mateixos cultes, com el de la deessa Atena, i segurament, tot i que en manquen proves, el d'Àrtemis d'Efes, el d'Apol·lo Delfinios, el de Leucotea, i probablement, el de Cibèle. També eren ciutats que es trobaven al costat del mar, en un promontori elevat, envoltades de muralles i amb un port, on es duïen a terme les transaccions comercials.

Totes aquestes ciutats es van crear en territoris on ja hi havia una població autòctona. Aquest fet tenia com a finalitat mantenir contactes comercials amb aquesta població, i no tant, arribar a controlar-la. En la majoria dels casos, els grecs van establir relacions pacífiques amb els indígenes, com en el cas d'*Emporion*, on sembla ser que hi van conviure tranquil·lament dins la mateixa ciutat. També van tenir bones relacions amb la població que habitava a la zona, no només amb els de la ciutat, ja que hi van establir una relació comercial. Pel que fa a Massàlia, al principi hi va haver un contacte pacífic, però al segle V aC, les relacions amb els indígenes situats més a la vora de la ciutat, van començar a tornar-se més violentes com a conseqüència de la política expansionista de la polis grega. Però, sigui quina sigui el tipus de relació que els grecs van establir amb aquests pobles, els que si se sap amb seguretat, és que els grecs mai van arribar a controlar el medi indígena.

Per finalitzar, creiem que no podem arribar a la fi d'aquest treball sense fer una petita crítica a les fonts bibliogràfiques utilitzades en el capítol de la colonització i que ens expliquen el terme d'*apoikia*. Creiem que és necessari revisar aquest terme. Com hem dit en l'apartat de metodologia, les fonts que es van utilitzar per aquest capítol no eren gaire actuals. Aquestes ens

expliquen que *apoikia* és el procés pel qual els grecs marxen d'una polis i en funden una altra diferent, amb autonomia política. El gran inconvenient d'aquesta definició és que exclou els *emporia*, ja que aquests no gaudien d'independència en relació amb la metròpolis. La paraula *apoikia* prové de la preposició de genitiu ἀπό, que vol dir "lluny de" o "fóra de", i de la paraula οἶκος, "casa"; així doncs: "lluny de casa". Com podem veure el concepte no indica res sobre la fundació de polis amb autonomia, per això proposem la necessitat de crear un nou significat en el que s'incloguin tots els tipus d'assentament que els grecs van crear fora del seu territori, tant les polis com els *emporia*.

11. Bibliografia

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 2000. "Nuevos datos sobre la fundación de Emporion". *Los griegos en España*. Ministerio de Educación y Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Bienes Culturales. Subdirección General de Promoción de las Bellas Artes, Madrid, 89-105.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 2007. *Empúries: guies del museu d'Arqueologia de Catalunya*. Generalitat de Catalunya, Empúries.

AQUILUÉ, X., MIRÓ, Mª T. 2014. "Reflexiones sobre los talleres de cerámica ática identificados en la ciudad griega de Emporion (Empúries). *Homenaje a Ricardo Olmos. Per speculum in aenigmate: Miradas sobre la Antigüedad*. Estudios y textos de Erytheia, 7. Madrid, 242-248.

BATS, M. 1996. "I Greci in Gallia e in Corsica". *I Greci in Occidente*. Bompiani, Venecia, 577-584.

BERNARD, L., COLLIN-BOUFFIER, S., TRÉZINY, H. 2010. "Grecs et indigènes dans le territoire de Marseille". *Grecs et indigènes de la Catalogne à la Mer Noire: actes des recontres du programme européen Ramses² (2006-2008)*. Éditions Errance, Paris.

BOARDMAN, J. 1975. *Los griegos en ultramar: comercio y expansión colonial antes de la era clásica*. Alianza, Madrid.

BUSCATÓ, L. 1999. *La colònia grega de Rhode. Una aproximació al seu origen, evolució i desaparició*. Ajuntament de Roses, Roses (Papers de Recerca 4).

CABRERA, P. 2000. "Los primeros viajes al Extremo Occidente: Tartessos y la fundación de Ampurias." *Los griegos en España*. Ministerio de Educación y Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Bienes Culturales. Subdirección General de Promoción de las Bellas Artes, Madrid, 69-85.

CABRERA, P., SÁNCHEZ, M. 2000. "El comercio griego con el mundo ibérico durante la época clásica". *Los griegos en España*. Ministerio de Educación y Cultura. Dirección General de Bellas

Artes y Bienes Culturales. Subdirección General de Promoción de las Bellas Artes, Madrid, 133-146.

CASSON, L. 1969. "¡A Occidente!". *Los antiguos marinos: navegantes y guerreros del mar en el Mediterráneo de la antigüedad*. Paidós, Buenos Aires, 73-91.

CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 1999. "L'assentament d'època arcaica: fase III". *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996): de l'assentament precolonial a l'Empúries actual*. Museu d'Arqueologia de Catalunya, Empúries, 217-330.

CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 2015. "Nuevos datos arqueológicos sobre la evolución urbana de Emporion". *Contacts et acculturations en Méditerranée occidentale: Hommages à Michel Bats, Actes du colloque de Hyères, 15-18 septembre 2011*. Éditions Errance, Paris.

CLAVEL-LEVEQUE, M. 1985. *Marseille grecque: la dynamique d'un impérialisme marchand*. Jeanne Laffite, Marseille.

COLLIN-BOUFFIER, S. 2009. "Marseille et la Gaule méditerranéenne avant la conquête romaine." *PALLAS*, 80, 35-60.

DOMÍNGUEZ MONEDERO, A. 1985. "Focea y sus colonias: a propósito de un reciente coloquio". *Gerión* 3, 357-377.

DOMÍNGUEZ MONEDERO, A. 1991a. *La Polis y la expansión colonial griega. Siglos VIII-VI*. Síntesis, Madrid.

DOMÍNGUEZ MONEDERO, A. 1991b. "El enfrentamiento etrusco foceo en Alalia y su repercusión en el comercio con la Península Ibérica." *La presència del material etrusco en el ámbito de la colonización arcaica en la Península Ibérica*. Universitat de Barcelona, Barcelona, 239-274.

DOMÍNGUEZ MONEDERO, A. 1996. *Los griegos en la Península Ibérica*. Arco/Libros, Madrid.

DOMÍNGUEZ MONEDERO, A. 2000. "Los mecanismos del emporion en la práctica comercial de los foceos y otros griegos del este". *Ceràmiques jònies d'època arcaica: centres de producció i comercialització al Mediterrani Occidental: actes de la taula rodona celebrada a Empúries els dies 26 al 28 de maig de 1999*. Museu d'Arqueologia de Catalunya, Empúries, 27-45.

DOMÍNGUEZ MONEDERO, A. 2006. "Fenicios y griegos en el sur de la Península Ibérica en época arcaica. De Onoba a Mainake". *Mainake* 28, 49-78.

DOMÍNGUEZ MONEDERO, A. 2009. "El final del Arcaísmo y la transformación de los mecanismos de intercambio en el Mediterráneo". *Gerión* 27, núm.1, 127-146.

GARCÍA-BELLIDO, Mª P. 2000. "La moneda griega de Iberia". *Los griegos en España*. Ministerio de Educación y Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Bienes Culturales. Subdirección General de Promoción de las Bellas Artes, Madrid, 149-162.

GIANGIULIO, M. 1996. "Avventurieri, mercanti, coloni, mercenari. Mobilità umana e circolazione di risorse nel Mediterraneo arcaico." *I Greci: storia, cultura, arte, società*. Einaudi, Torino.

GRAS, M. 1996. "L'Occidente e i suoi conflitti." *I Greci: storia, cultura, arte, società*. Einaudi, Torino.

GRAS, M. 1999. *El Mediterráneo arcaico*. Alderabán, Madrid.

HERMARY, A., HESNARD, A., TRÉZINY, H. 1999. *Marseille Grecque: La cité phocéenne (600-49 av. J.-C.)*. Editions Errance, Paris.

HERMARY, A., TRÉZINY, H. 2000. "Les cultes massaliètes: documentation épigraphique et onomastique". *Collection Etudes Massaliètes*, 6, 147-157.

HIDALGO DE LA VEGA, M. J. 1998. "La colonización griega en época arcaica". *Historia de la Grecia Antigua*. Universidad de Salamanca, Salamanca, 103-114.

LEPORE, E. 1982 "Ciudades-estado y movimientos coloniales: estructura económica y dinámica

social". *Historia y civilización de los griegos. Orígenes y desarrollo de la ciudad I*. Icaria: Bosch, Barcelona, 191-263.

MARCET, R., SANMARTÍ, E. 1989. *Empúries*. Diputació de Barcelona, Barcelona.

MOREL, J.P. 2006. "De Marseille à Velia: problèmes phocéens". *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, vol.150, n.4, 1723-1783.

ÖZYIĞIT, Ö. 2003. "Recent work at Phokaia in the light of Akurgal's excavations". *Anatolia* 25, 109-127

PRALON, D. 1992. "La légende de la fondation de Marseille." *Collection Etudes Massaliètes*, 3, 51-56.

PUIG, A. M., MARTIN, A. 2006. *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*. Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona.

ROUILLARD, P. 1991. *Les Grecs et la Peninsule Ibérique du VIIIe au IV e siècle avant Jésus-Christ*. Broccard, Paris.

RUIZ DE ARBULO, J., VIVÓ, D. 2008. "Serapis, Isis y los dioses acompañantes en Emporion: una nueva interpretación para el conjunto de esculturas aparecido en el supuesto Asklepeion emporitano". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 18, 71-140.

SALVAT, F. 1992. "Sur la religion de Marseille grecque". *Collection Etudes Massaliètes*, 3, 141-150.

SALVAT, F. 2000. "La source ionienne: Apatouria, Apollon Delphinios et l'oracle, l'Aristarchéion". *Collection Etudes Massaliètes*, 6, 25-31.

SANMARTÍ-GRECO, E. 2000. "Emporion: una ciudad griega en Iberia". *Los griegos en España*. Ministerio de Educación y Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Bienes Culturales. Subdirección General de Promoción de las Bellas Artes, Madrid, 109-116.

SANTOS YANGUAS, N., PICAZO, M. 1980. *La colonización griega: comercio y colonización de los*

griegos en la antigüedad. Akal, Madrid.

TIVERIOS, M. A. 2000. "Hallazgos tartésicos en el Hereo de Samos". *Los griegos en España*. Ministerio de Educación y Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Bienes Culturales. Subdirección General de Promoción de las Bellas Artes, Madrid, 55-66.

TRÉZINY, H. 2000. "Les lieux de culte dans Marseille grecque". *Collection Etudes Massaliètes*, 6, 81-99.

VILLARONGA, L. 2000. *Les monedes de plata d'Empòrion, Rhode i les seves imitacions: de principi del segle III aC fins a l'arribada dels romans, el 218 aC*. Societat d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.